This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Van den Schrijver.

NALEZING

OP MIJN

THOMAS A KEMPIS.

Digitized by Google

Stoomdruk van J. VAN BOEKHOVEN. — Utrecht.

Digitized by Google

NALEZING

OP MIJN

THOMAS A KEMPIS

ALS SCHRIJVER DER

NAVOLGING VAN CHRISTUS GEHANDHAAFD,

BENEVENS

TIEN NOG ONBEKENDE
CANTICA SPIRITUALIA van THOMAS A KEMPIS

DOOR

O. A. SPITZEN

OUD-HOOGLEERAAR TE WARMOND, PASTOOR TE ZWOLLE.

UTRECHT — J. L. BEIJERS — 1881.

D.23.2.59

11195

d 3

Digitized by Google

BODLEIAN LIBRARY
8 - MAR 83
OXFORD

IMPRIMATUR.

RAALTE, 20 October 1881.

C. PAS,
Libr. Cens.

Digitized by Google

Eenige ondanks alle door mij genomene voorzorgen in mijn boek gebleven drukfouten, waaronder zinstorende, aan te wijzen; eenige in zaken van ondergeschikt belang door mij begane onjuistheden te verbeteren; eenige, naar mij voorkwam, dienstige en zelfs hier en daar ter volledigheid vereischte toevoegselen aan te brengen: ziedaar wat mijne taak zou geweest zijn bij eene tweede uitgave van het boek. Daar het echter geenszins te voorzien is, dat zulk een werk in Nederland ten tweeden male van de pers zal hebben te komen, schiet mij niets over dan bedoeld nawerk afzonderlijk publiek te maken; eene omstandigheid overigens waardoor mij de niet onwelkome gelegenheid wordt verschaft, om enkele punten uitvoeriger te behandelen dan ik in eene tweede editie des boeks zou gekund hebben zonder schade voor den gang des betoogs.

Gelukkig mogen mijne aanteekeningen het licht zien in een gezelschap dat, naar ik mij durf vleien, eenige aanspraak heeft op belangstelling. Zij verschijnen namelijk onder geleide van Thomas à Kempis zelven; Thomas à Kempis geestelijke liederen zingende, welke sedert zeker drie eeuwen niemand meer van hem hoorde, welke Sommalius niet heeft opgevangen, welke met de Windesheimer paters en de Deventersche broeders hier te lande wegstierven. Tien geheel onbekende *Cantica Spiritualia* van onzen grooten Agnietenberger zullen, vertrouw ik, mijnen aanteekeningen eenigszins tot aanbevelingsbrief strekken.

Kortheidshalve wijs ik alleen de bladzijden waar het een of ander moet ingelascht worden aan; het nadere — de regels of het verband — te zoeken zal, hoop ik, van de welwillendheid des lezers niet al te veel zijn gevergd.

Digitized by Google

NALEZING.

Bl. 1.

„drie en eene halve eeuw" moet zijn: „vier en eene halve eeuw."

Bl. 13.

„Mgr. Mabon," lees: Mgr. Malou."

Bl. 17.

Heribert Rosweyde, ofschoon in België gewerkt en geschreven hebbende, was Utrechtenaar, dus Nederlander van geboorte. De familienaam „Rosweyde" is, naar mij verzekerd wordt, thans in het Stichtsche nog gansch niet uitgestorven. „Roswey," gelijk hij zelf zich ook in Latijnsche stukken (1) wel noemde, zal eene gemeenzame verkorting zijn geweest. Verlatijnscht was de naam ook volgens hem zelven „Rosweydus," niet „Roswejus," en „Rosweydus" onderstelt toch wel een „Rosweyde."

Bl. 18.

Ofschoon niet „in Nederland," toch door een Nederlander eigenlijk, zooals ik daareven aanmerkte, werden de eerste *Vindiciae Kempenses* geschreven.

Bl. 23.

Bl. 192 van zijn *Giovanni Gersen*, zegt Dr. Wolfsgruber: „Ait humilis Franciscus. Aus dem Praesens „ait" schlieszen wir, dass die Imitatio von einem Zeitgenossen des H. Franziscus, also im 13. Jahrhundert, geschrieben ist." Opdat „ait" een bewijs voor Gersen levere, wordt er hier uit afgeleid, dat

(1 Zie *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, D. V., bl. 305 vlg.

Digitized by Google

de H. Franciscus toen de Imitatie ontstond nog in leven was, en wijl hij dan natuurlijk nog niet gecanoniseerd kon zijn wordt van „ait humilis sanctus Franciscus," wat bijkans alle, en alle de beste handschriften hebben, het woord „sanctus" uitgelaten. Bl. 9 had dezelfde geleerde schrijver zich aan de gewone, rechte lezing gehouden en er uit besloten, dat „der demüthige heilige Franziscus wahrscheinlich nimmer (nicht mehr) am Leben war" toen de Navolging werd geschreven. Bl. 192 namelijk kwam een nog levende en bl. 9 een reeds overledene H. Franciscus het best te pas.

Bl. 27.

In 1384 stierf niet, gelijk Wolfsgruber zijnen voorman Grégory naschrijft, Gérard de Rayneval — de bekende familie van dien naam bestond waarschijnlijk toen nog niet — maar Gerhardus Magnus, d. i. onze Geert Groote, van wien echter evenmin een boek *De conversatione interna* vermeld wordt, ook niet door Thomas à Kempis, zijnen biograaf. Waar is slechts, wat ieder weet, dat „De interna conversatione" niets anders is dan het Tweede Boek der Navolging zelf.

De „unus sapiens" door paus Johannes XXII bedoeld zal wel Seneca geweest zijn die schreef: „Non quid dicatur aestimant sed a quo." Men weet hoe veelvuldig in de middeleeuwen van Seneca's gezegden gebruik werd gemaakt.

Bl. 31.

„B. I, H. 3," lees: B. III, H. 3.

Bl. 33.

Volgens Prof. Acquoy die, destijds nog student, bij de zaak tegenwoordig geweest is, was bedoelde geleerde „niemand anders, maar ook niemand minder dan Hoffman von Fallersleben (1)."

Bl. 51.

Nog andere, aan het Italiaansche spraakgebruik ontleende, bewijzen van onechtheid levert het *Diarium*, gelijk door den Italiaan San-ti-ni getoond wordt (2), door het 13 Februari 1349 aangeteekende:

(1) *Spectator*, 17 September 1881.

(2) *I diritti di Tommaso da Kempis difesi contro le vecchie pretese de' Gersenisti moderni.* Roma 1879, bl. 125—126.

Digitized by Google

„Vicarius perpetuus parochiae Sancti Blasii Valdenghi obiit in odore sanctitatis *D. Lexona Carolus*."

De laatste woorden waren mij reeds uiterst vreemd voorgekomen: „Lexona Carolus" in plaats van „Carolus Lexona" streed tegen alle oude gebruiken mij bekend. Ik durfde er echter niet op drukken, veelmin het als een afdoend blijk van onechtheid voorstellen: die averechtsche wijze van den familienaam voorop te zetten, mocht eens misschien toen reeds in Italië hebben bestaan. Santini constateert dat zulks geenszins het geval was. De Italiaansche kronieken der 14de, 15de, 16de eeuw vertoonen geen enkel voorbeeld van zulk eene naamteekening; in Piëmont waar die nieuwe wijze ontstaan is dagteekent ze eerst van onze 19de eeuw, en in het overig Italië heeft ze thans zelfs nog zeer weinig veld gewonnen.

Kijken derhalve in „Lexona Carolus" de punten van zekere ooren geheel kenlijk uit, reeds het er vóór geplaatste „D." (Dominus," „Domnus," „Don") verraadt ze. Vóór de Spaansche overheersching, verzekert Santini, was het in Italië niet gebruikelijk alle geestelijken zonder onderscheid van rang en waardigheid aldus te betitelen. Algemeen in zwang gekomen is het eerst in de 16de en 17de eeuw. Dat een eenvoudig „vicarius perpetuus" van Valdengho omstreeks 1349 met dien eeretitel werd begiftigd, zou wel zoo goed als zonder voorbeeld zijn geweest.

Bl. 55.

Kortheidshalve en teneinde niet menigen lezer noodeloos af te schrikken, heb ik nog al eenige codices door latere Gersenisten hier te berde gebracht laten rusten. Ik meende daarin het voorbeeld van Malou, van Kettlewell en andere Kempisten wel te mogen volgen. Ik gevoel deswege nog geen gewetensbezwaar hoegenaamd, want bedoelde handschriften hebben even weinig om het lijf als de geziene, maar ik vrees eenigszins dat onze tegenstanders er op zullen vallen en het wijten òf aan kwade trouw òf aan niet genoegzame studie van het onderwerp. Ik ga dus alle die overige ons tegengeworpene codices, eenige al te bespottelijke misschien uitgezonderd, behandelen en eenen daarvan eenigszins uitvoerig.

Men wijst ons namelijk bijzonder op eenen papieren codex

Digitized by Google

in 12° „van de 14de eeuw," uit de opgeheven Benedictijner abdij van Wiblingen herkomstig en thans berustende in die van Kärnthen. Hij bevat uitsluitend de Vier Boeken der Navolging. Aan 't eind van het Eerste (fol. 58) staat: „In die apostoli Andree 1384;" vóór het Tweede (fol. 86): „Capitula. 1384;" aan 't eind van het Derde (fol. 211b) alweder „1384," en achter het Vierde (fol. 257a) „1385. Die festo Paschae per N. V. Urbano papa." Op de volgende bladzijde (fol. 257b) wordt onmiddellijk herhaald: „1385 Urbano papa," waarachter: „Scriptor mente pia petit unum Ave Maria. Si nomen quaeris, Nicolaum recte tenebis, Si Vogt addatur, qui scripsit ipse vocatur." „Als Schreiber und Verfasser" dezer bladzijde teekent zich „Fr. Uolrich MCCCCXIIII," zegt Wolfsgruber, die vervolgens aanmerkt: „Dieser Fr. Uolricus ist wahrscheinlich der Halbluzel, welcher auf zwei Einlegblättern am Anfange der Hdschr. eine Art Tagebuch und die Professformel des Uolrich Halbluzel gibt, der bis 1432 Klostervorstand gewesen ist. Der genannte Nicolaus Vogt ist nach des Wiblingers Martin Mack (Dubia... pag. 26) Vermutung jener Wibl. Prior Nicolaus, welcher nach den alten Nekrologien dieses Kloosters zwischen 1380 und 1404 gestorben ist. Der am Schlusse des 4. Buches eingeführte Papst Urban kann nur Urban VI sein, der 1378—79 regirt hat und erst gerade nach 200 jahren einen Nachfolger seines Namens gefunden hat. Auch das Paschafest fiel 1385 gerade auf Urbani. Es stimmt also Alles zusammen, der Codex ist 1384 und 1385, vier resp. 5 Jahre nach des Thomas von Kempen Geburt, geschrieben worden." (1).

Wie ook slechts een weinig archeoloog is moet bij het lezen der beschrijving van den codex reeds aanstonds vreemd opzien. Een codex van 1384 en 1385 gedagteekend met Arabische cijfers; dezelfde codex vervolgens gedagteekend 1414, en dat nu niet met Arabische cijfers, maar volgens het gebruik van dien tijd met Latijnsche letters; in dien codex vier maal eene dagteekening, eene zelfs waar ze anders volstrekt niet pleegt geplaatst te worden (fol. 86a) achter „Capitula," vóór de opgave dier kapittels; het jaargetal 1385 met „Urbano papa" van fol. 257a onmiddellijk herhaald op fol. 257b: wie dat alles in orde kan vinden moet voor argwaan al uiterst weinig vatbaar zijn. Bijzonder ijdelheid, pronken met zich

(1) *Giovanni Gersen*, bl. 236.

Digitized by Google

zelven misstaat dagteekeningen altijd zeer. Zij moeten geen bewustheid van haar gewicht ook slechts gevoelen. Zedigheid en bescheidenheid zijn onmisbare vereischten harer onschuld. IJdelheid en pronkzucht geven aanstonds stof tot verdenking.

Dr. Wolfsgruber heeft daarbij niet stilgestaan, maar wat hij zelf ons verder omtrent den codex mededeelt is meer dan voldoende om onzen argwaan geheel en al te wettigen, bewijst ons dat wij te doen hebben met eenen falsaris. „Die Sache, hij bekent het, „bietet doch Schwierigkeiten. Die Schrift ist dem Ductus und den Kürzungen nach aus dem XV. Jahrhundert und die Zeitangabe der Handschrift S. 58 und 211 leidet an Rasuren und Nachhilfe, während wol die von S. 86ª und 257ª rein zu sein scheint." Inderdaad nog al „Schwierigkeiten:" 1° de codex, ofschoon 1384 en 1385 gedagteekend, is blijkbaar in de 15de eeuw geschreven, en 2° de cijfers 1384 en 1385 zelven dragen dan ook de merkteekenen van vervalsching op het voorhoofd: er is „uitgeschrapt en bijgewerkt." Hebben wij meer noodig om over dezen codex aanstonds den staf te breken en hem als niet ontvankelijk te verklaren?

Zacht wat, hoor ik Dr. Wolfsgruber antwoorden: op twee plaatsen schijnen de cijfers zuiver te zijn; twee maal staat bij 1385 uitdrukkelijk: „Urbano papa;" in elk geval de Latijnsche dagteekening MCCCCXIIII blijft en deze reeds zou Thomas à Kempis als schrijver der Imitatio uitsluiten.

Ik herneem, wat de cijfers aangaat, dat het daarmede op bedoelde plaatsen toch zoo heel pluis niet gelijkt, daar ze slechts „wel schijnen zuiver te zijn." Aangenomen echter dat zij het zijn, is eene dagteekening op fol. 86 tusschen „Capitula" en de opgave der capitula niet, gelijk ik reeds deed opmerken, geheel misplaatst, en was ze daar, indien er geen cijfer stond, niet gemakkelijk nieuw, dus zuiver, aan te brengen door dengene die op twee andere plaatsen genoodzaakt was de cijfers welke er stonden te verknoeien? Is het niet zeer mogelijk dat de oorspronkelijke schrijver van den codex ook op de andere plaats — fol. 257ª — geen cijfer had gezet, en viel het dan niet wederom zeer licht ook hier een nieuw cijfer geheel zuiver in te lasschen?

Er staat bij 1385, zoowel fol. 257ª als op de toegevoegde bladzijde 257ᵇ, „Urbano papa." Gewis, maar die woorden zijn even zeker een uitvindsel van den falsaris die met de cijfers knoeide, als het zeker is dat, gelijk Wolfsgruber immers zelf

Digitized by Google

toegeeft, de codex zelf in de 15de eeuw werd geschreven. Of Paaschdag, gelijk onze geëerde tegenstander verzekert, ten jare 1385 op het feest van St. Urbanus viel, doet niet ter zake. Ik vermag het intusschen bezwaarlijk aan te nemen. Ik weet niet beter of Paaschdag kan niet later dan op 25 April vallen, en het feest van St. Urbanus wordt volgens den Romeinschen kalender op 25 Mei gevierd. Hadden de Benedictijnen St. Urbanus misschien vroeger? Niet denkelijk; de Cistercienser kalender zal van dien der Benedictijnen in dezen wel niet verschild hebben, en in een prachtig Cistersienser brevier der Emmanuelshuizen alhier vind ik den H. paus Urbanus eveneens op 25 Mei aangeteekend.

Dat de codex in elk geval gedateerd blijft van MCCCCXIIII, toen onze Agnietenberger volgens mijne opgave zelfs het Eerste Boek der Navolging nog niet had samengesteld, mag evenmin worden ingewilligd. Een codex schijnbaar tegen Thomas pleitende, waarvan Gersen's vrienden zelven zoo ronduit erkennen dat hij in de 15de eeuw werd geschreven, kan wel niet anders dan in de tweede helft dier eeuw zijn ontstaan. In de eerste tientallen jaren welke van den 15^den^ eeuwkring liepen verschilde het schrift of niet of nauwelijks merkbaar van dat der laatste tientallen waarmede de 14de eeuwkring sloot, en vooral een reeds in 1414 vervaardigd handschrift hadden onze tegenstanders met goed fatsoen tot 1384 en 1385 kunnen brengen. Wolfsgruber zegt niet of de 4 in het jaargetal 1374 reeds den nieuwen, tegenwoordigen vorm heeft; men mag dat echter zeer waarschijnlijk achten, daar hij zoo geheel algemeen van „schrift uit de 15de eeuw" gewaagt. Welnu, is zulks het geval, dan werd de codex gewis in de tweede helft dier eeuw geschreven, en waarschijnlijk eerst in 1484 en 1485. De reden waarom bepaaldelijk aan deze dagteekening moet gedacht worden ligt op de hand: de cijfers 1484 en 1485 immers waren het gemakkelijkst door „Rasuren und Nachhilfe" in „1384" en „1385" te veranderen.

Maar „F. Uolrich" verklaart toch dat „N. V.," de schrijver van den codex, geweest is Nicolaus Vogt, en deze was naar het vermoeden van den Wiblinger Martin Mack niemand anders dan de aldus heetende, tusschen 1380 en 1404 overleden prior. Zeker, juist die bijzonderheid zal ook den falsaris bekend zijn geweest, en juist daarom zal hij van „N. V." dien Nicolaus Vogt gemaakt hebben. Bedoelde prior echter kan

Digitized by Google

onmogelijk eenen codex hebben vervaardigd, welke volgens Wolfsgruber en zijne medestanders zelven blijkbaar „van de 15de eeuw is," en gelijk ik deed opmerken, wel ongetwijfeld van de tweede helft dier eeuw.

Maar „Fr. Uolrich" die zich in MCCCCXIIII als schrijver en steller der allerlaatste bladzijde teekent was toch wel geen ander dan Uolrich Halbluzel, van wien bekend is dat hij „bis 1432" overste was, van wien zelfs nog eenige losse bladen in den codex zijn gelegd. Ik antwoord alweder: om de zooeven aangevoerde reden kan ook Uolrich Halbluzel in 1414 den codex nog niet hebben geschreven, maar juist wijl men hem kende en nog eenige bladen van hem in bezit had werd „Fr. Uolrich" als ten jare 1414 schrijver en steller der allerlaatste bladzijde van den codex uitgevonden.

Kortom, wij hebben, gelijk ik reeds zeide, met eenen falsaris te doen en moeten ons de zaak wel op de volgende wijze voorstellen. Een monnik van Wiblingen, waarschijnlijk zooals ik beneden hoop te toonen omstreeks het midden der 18de eeuw, vastelijk aan Gersen als schrijver der Imitatie geloovende, kon zich niet weerhouden van eene hem aangebodene gelegenheid partij te trekken, om een nieuw en volkomen afdoend bewijsstuk te smeden tegen den Kempenaar en derhalve, zoo meende hij, ten gunste van zijn held. Hem viel in handen een codex twee of drie maal 1484, misschien ook éénmaal 1485 gedagteekend: de overige cijfers konden blijven staan, de 4's alleen behoefden eenige „Rasuren und Nachhilfe," en de codex prijkte met de gewenschte jaargetallen 1384, misschien ook 1385. Op eene plaats was „1384" nog gemakkelijk geheel nieuw in te lasschen, alsmede op de laatste bladzijde „1385," zoo daar de cijfers 1484 en 1485 misschien niet stonden. Immers wijl het Eerste Boek gedagteekend was 1384 (1484) „in die Apostoli Andree (30 November) kon natuurlijk bij „in die Paschae" van het volgende jaar geen ander cijfer dan 1385 (1485) te pas komen. Eenigen waarborg voor die zoo vroege jaargetallen niet overbodig achtende schreef hij bij 1385 (1485): „Urbano papa." Uit vreeze dat men wellicht ook deze woorden niet genoeg zou vertrouwen, besloot hij aan den codex eene nieuwe, allerlaatste bladzijde (fol. 257b) toe te voegen. Hier herhaalde hij aanstonds: „1385. Urbano papa" en maakte zich verder de necrologieën des kloosters ten nutte. „N. V." de schrijver van den codex was niemand anders geweest dan de tusschen 1380

Digitized by Google

en 1404 overledene prior Nicolaus Vogt. Dit kon men, ter meerdere verzekering, doen getuigen, in het jaar 1414 reeds b. v. door iemand die den man persoonlijk moest hebben gekend, die „bis 1432" overste des kloosters was geweest, van wien men zelfs nog eenige bladen schrift bezat, zeer doelmatig als inlegbladen van den codex te gebruiken: Uolrich Halbluzel. Het was genoeg, zelfs beter misschien hem eenvoudig „Fr. Uolrich" te doen teekenen.

Men zegge niet dat het te verre gaat deze allerlaatste bladzijde (fol. 257b) zoo maar voetstoots vlakweg als het werk van eenen falsaris te brandmerken; de bedoeling wil ik zooveel mogelijk verschoonen, maar het feit ligt op de hand. Een „Fr. Uolrich" ten jare 1414 had geen enkele reden welke hem kon bewegen tot de verzekering, dat „N. V." in 1384 en 1385 eenen codex had geschreven die door onze tegenstanders zelven verklaard wordt kenlijk van de 15de eeuw te zijn. Hem moet derhalve de leugen — het woord is niet te hard — in den mond gelegd zijn, door een belanghebbende, denzelfden belanghebbende die reeds met de jaargetallen van den codex aan het uitschrappen en bijwerken was geweest.

Doodelijk is voor dezen codex de omstandigheid dat hij door zijne afwezigheid heeft geschitterd in de vermaarde vergaderingen van 1671, 1674 en 1687 te Parijs (1). Daar werden door de woordvoerders van het Gersenisme te berde gebracht alle voor hunne zaak slechts eenigszins, gelijk zij meenden, dienstige handschriften welke zij uit openbare bibliotheken en uit oude kloosters van Frankrijk, België, Italië hadden machtig kunnen worden. Daar werd o. a. ook vertoond een Wiblinger codex, een door Georg van Göttingen, „kapelaan," waarschijnlijk monnik in het klooster, te Wiblingen, ten jare 1437 in „Concilio Basileënsi" geschreven codex. De onze werd te huis gelaten. Dat men hem kende lijdt geen twijfel. Alle codices der Navolging welke in hunne kloosterbibliotheken scholen waren door de zonen van St. Benedictus allerzorgvuldigst opgespoord. Bijzonder in Duitschland had pater Lescalle zich daarmede jaren lang opzettelijk en allerijverigst beziggehouden. Waarom bracht men niet ook onzen Wiblinger codex in het krijt? Een van beiden: of hij scheen van weinig gewicht,

(1) Zie de processen-verbaal dier vergaderingen o. a. bij Canetti, *Notizie biografiche di Giovanni Gersenio.* Vercelli, 1879.

Digitized by Google

nog slechts de onschuldige jaargetallen 1484 en 1485 dragende, of wel hij maakte reeds aanspraak op het hoogste gewicht met zijne jaargetallen 1384, 1385, 1414, maar die cijfers werden destijds door de woordvoerders van het Gersenisme zelven geenszins vertrouwd. De eerste onderstelling is wel, geloof ik, de meest aannemelijke. Toen de codex gelijk hij er thans ligt omstreeks het midden der 18de eeuw te Wiblingen vertoond werd aan den schrijver van het *Iter Alemannicum*, zooals wij zien zullen, was hij voor dezen en derhalve ook voor andere Benedictijnen nog blijkbaar een nieuwtje.

Natuurlijk hebben Gersenisten van lateren tijd, met den codex schermende, het geenszins laten ontbreken aan pogingen om hem zooals hij er nu ligt te verdedigen en zijn gewicht te doen uitkomen. Zelfs Dr. Wolfsgruber die er zich *in* zijn *Giovanni Gersen* niet op beroept — hij zal hem, zegt hij daar, „übergehen" — neemt hem *achter* genoemd werk in bescherming, ondanks de „Schwierigkeiten" welke volgens hem, zooals wij gehoord hebben, de codex biedt. Is deze met zijne jaargetallen 1384 en 1385 toch kenlijk van de 15de eeuw, het „contrast tusschen schrift en dagteekening," moet volgens „de eerste handschriftenkenners" van Kärnthen en hunnen ordegenoot Wolfsgruber zóó verklaard worden: „De schrijver van dezen codex heeft tevens de tijdsopgaven en aanteekeningen van zijn origineel mede afgeschreven." Derhalve het gewicht van dezen codex bestaat eigenlijk hierin dat hij wijst op een ouderen, werkelijk in 1384 en 1385 geschreven codex en een zoodanigen moet doen onderstellen.

Het is niet moeielijk de totale onhoudbaarheid dezer „Lösung" aan te toonen.

Ten eerste wordt er niet door opgelost de andere, niet geringere, door Wolfsgruber zelven almede opgenoemde „Schwierigkeit," dat de „Zeitangabe" op twee plaatsen ten minste klaarblijkelijk „an Rasuren und Nachhilfe leidet." De schrijver van den codex hadde de jaargetallen van een origineel zeer gemakkelijk zonder schrapping en bijwerking kunnen kopiëeren.

Ten tweede wordt deze „Lösung" reeds gelogenstraft op de allerlaatste bladzijde van den codex zelven. Daar noemt zich „Fr. Uolrich" als „Schreiber und Verfasser" uitsluitend van die bladzijde, terwijl hij uitdrukkelijk verklaart dat een ander, Nicolaus Vogt, de „scriptor" van den codex is geweest. Een

Digitized by Google

origineel met dagteekening en al afgeschreven wordt dus klaarblijkelijk uitgesloten.

Hebben dan ook Dr. Wolfsgruber en zijne „eerste handschriftenkenners" te Kärnthen omtrent de lotgevallen van het onderstelde origineel niets weten mede te deelen, gelukkiger was „Monachus O. S. B." die in de *Tablet* onderscheidene artikelen over den auteur der Navolging schreef. Hij heeft dat origineel, naar hij meent, teruggevonden en doopt het stoutweg Wiblingensis I, terwijl onze codex Wiblingensis II wordt. Martinus Gerbert namelijk, abt van St. Blasius in het Schwarzwald, verhaalt in zijn omstreeks het midden der 18de eeuw verschenen *Iter Alemannicum*, dat hem door zijne ordebroeders te Wiblingen een papieren codex in 12o werd getoond waarin de jaargetallen 1384 en 1385 vier maal voorkwamen. Volgens Gregorius Ziegler, die prior te Wiblingen geweest was, bestond die codex daar nog in 1810. Ziedaar, roept „Monachus" uit, „codex Wiblingensis I," het origineel waarvan „codex Wiblingensis II" in de 15de eeuw werd afgeschreven (1).

Waaruit blijkt, zoo vraag ik, dat de aan Gerbert getoonde codex een andere geweest is dan de tot dusverre behandelde? Het eenige onderscheid waarop men zou kunnen vallen bestaat hierin, dat Gerbert niet gewaagt van het jaargetal 1414. Overigens is alles hetzelfde: dezelfde papieren codex, hetzelfde duodecimo-formaat, dezelfde jaargetallen 1384 en 1385 even dikwijls. Maar kon Gerbert het jaargetal 1414 niet zeer voeglijk weglaten, toen hij de tegen Thomas à Kempis volkomen beslissende cijfers 1384 en 1385, welke hem blijkbaar nieuw waren, boeken mocht? Zou hij verzuimd hebben het aan te teekenen, indien men hem nog een anderen codex met dezelfde jaargetallen maar ook met 1414 had getoond, en zou zulk een codex, indien hij bestaan hadde, ongetoond zijn gebleven? De abt van St. Blasius gewaagt inderdaad van een tweeden codex en hij beschrijft dien almede, gelijk wij weldra zullen zien, maar die tweede is een geheel verschillende met de (valsche) dagteekening van 1410.

Door de getuigenis van Ziegler brengt men het volstrekt niet verder: hij verklaarde eenvoudig dat de door Gerbert geziene codex destijds, in 1810, te Wiblingen nog aanwezig was. Van

(1) *The Tablet*, 31 Juli 1880.

Digitized by Google

een tweeden die dezelfde jaargetallen maar tevens 1414 zou gedragen hebben werd ook door dezen gewezen Wiblinger prior met geen enkel woord gerept.

Ten slotte mag ik er bij voegen, dat reeds eene aanteekening in den thans nog te Kärnthen aanwezigen Wiblinger codex een anderen met dezelfde cijfers min 1414 geheel en al onmogelijk maakt. Dezelfde Ziegler namelijk benevens zijne Wiblinger medebroeders Zängerle en Gantsen verklaren aldaar op 1 Juli 1817 „gratitudinis et pietatis ergo hocce bibliothecae suae palladium (dezen codex) veluti e Trojae ignibus ereptum" aan het klooster van St. Paulus te Kärthen af te staan. Zouden zij bij den ondergang hunner abdij van Wiblingen niet eveneens het origineel van dezen codex, indien er een geweest ware, als uit den brand van Troje gered en te Kärnthen hebben onder dak gebracht? Geen twijfel: de geschonken codex was de door Gerbert te Wiblingen geziene, de volgens Ziegler in 1810 aldaar nog aanwezige codex der Imitatio Christi.

Ik heb gemeend dat HS., waarover mijns wetens door 's Kempenaars vrienden nog niet of hoogstens ter loops werd gesproken, aan eene uitvoerige behandeling te moeten onderwerpen, wijl het thans vooral door vele Gersenisten als een der voornaamste stormrammen schijnt te worden gebezigd. Prof. Veratti, o. a. maakt er dat gebruik van, naar ik verneem, in eene *Dissertazione epistolare* tegen P. Santini die almede in gebreke was gebleven het manuscript onder handen te nemen en te ontwapenen. Ik durf hopen dat de Gersenisten dezen codex voortaan meer rust zullen gunnen. Onbegrijpelijk genoeg, indien men niet aan veel door hen gewend ware, zou het zijn, hoe zij hem en de uitvlucht die hem redden moet hebben durven voor den dag brengen.

Weigl, Grégory, Mella, „Monachus" beroepen zich op nog een Wiblinger codex, als wel niet behoorende tot de 14de eeuw, maar toch bewijzende dat de Navolging reeds vóór de 15de eeuw moet hebben bestaan. De eerste die er van gewaagt en hem beschrijft is wederom, zooals ik reeds te kennen gaf, Martinus Gerbert. „Ik zal er, zegt hij in zijn *Iter Alemannicum*, niets bijvoegen omtrent den tweeden codex, van denzelfden vorm als de vorige, op perkament, bevattende alleen den index en het eerste kapittel van het Eerste Boek der Imitatie

Digitized by Google

benevens eenige volzinnen van het Tweede. Niet slechts aan het begin maar ook aan het einde van den index heeft hij den datum „1410 op het feest van St. Johannes Den Dooper, op het feest van Allerzielen." Tegen de echtheid van dat cijfer pleiten dezelfde gronden als ik tegen de echtheid der cijfers van den eersten codex aanvoerde. Zoomin als deze werd hij te berde gebracht in de vergaderingen van 1671, 1674 en 1687 te Parijs. Ook hij droeg derhalve nog niet — en dit is het waarschijnlijkst — zijne dagteekening 1410, of die dagteekening werd niet vertrouwd. Een codex met Arabische cijfers gedagteekend in 1410 ware dan ook werkelijk een zeldzame vogel. Misschien stond er oorspronkelijk geen jaargetal. Ook mogelijk „leed" het cijfer aan „Rasuren und Nachhilfe", volgens een euphemisme van Dr. Wolfsgruber. De abt van St. Blasius zegt dat wel niet, maar hij is zoo vriendelijk geweest dat schrappen en bijwerken ook in den eersten codex òf niet te bespeuren òf ten minste niet te vermelden. Was deze codex eveneens voor Gerbert een nieuwtje, latere Benedictijnen hebben er blijkbaar minder prijs op gesteld. In 1817 schijnt hij niet meer bestaan te hebben, want hij werd door Ziegler en diens Wiblinger broeders niet mede naar Kärnthen vervoerd, en Wolfsgruber moet hem niet op 't spoor zijn gekomen. In dezes lange lijst althans is het mij niet gelukt hem te vinden. Men zal hem denkelijk hebben zoek laten raken.

Tot de 14de eeuw heeft P. Mella almede willen brengen den codex van Padolirone, waarin „Johannes Gersen" als auteur der Navolging wordt genoemd. De gronden voor zijn gevoelen op te geven heeft de geleerde schrijver overbodig geacht. Had hij dan niet gelezen dat de heeren te Parijs in 1671 van dezen codex slechts durfden verklaren: „Hij schijnt voor 200 jaren ten minste geschreven?" Toen was men waarschijnlijk niet meer in de 14de eeuw. Ja, had hij in den codex zelven niet gelezen het lofdicht op den als auteur genoemden „Johannes Gersen," waarin met ronde woorden gezegd wordt, dat deze „professor der H. Godgeleerdheid te Parijs is geweest en gebloeid heeft ten jare 1429 (1)?

(1) Het geheele lofdicht heb ik medegedeeld in mijn boek, waar de codex van Padolirone wordt behandeld.

Digitized by Google

Even critisch worden door den goeden pater de twee zoogenoemde „codices Muratoriani” behandeld. Den eersten wijst hij kortaf aan de 14de eeuw toe, wijl die door Muratori „zeer oud” wordt genoemd, en bij den tweeden schrijft hij: „Is geteekend 1401. Muratori verwondert zich dat beide codices niet te voorschijn gebracht zijn om het geheele geschil (omtrent den schrijver der Navolging) te beslechten.” Hij citeert daar: „Muratori *Antiquitatum Italicar. Medii Aevi* Diss. XLIV. Tom. III. Mediolani 1640. Col. 980—981. D. E. A.”

Men hoore wat Muratori te dier plaatse schrijft en oordeele: „Ad istam controversiam minime delatos vidi duos ejusdem opusculi codices Mss. quos Venetiis asservant Monachi Benedictini in insigni coenobio s. Georgio atque egomet sub oculis habui. Primus membranaceus est, in cujus calce haec scripta sunt: *Finitus die XII mensis Decembris MCCCCLV*.... Eodem tempore quo scriptus Codex videtur enata et illa Epigraphe cujus verba sunt: Johannes Gersen de Imitatione Christi. Alter codex chartaceus sed pervetustus. Titulus, aliena manu sed antiqua additus, hacc habet: Johannis Gersen de Imitatione Christi.” Slotsom: de tweede codex mist alle dagteekening en kan „zeer oud” genoemd worden al is hij omstreeks het midden der 15de eeuw geschreven; de tweede is gedagteekend niet 1401, maar 1455. En dat het geschil door deze codices zou kunnen uitgemaakt worden, heeft Muratori niet gezegd.

Wat de oude Italiaansche vertalingen betreft welke Mella eveneens tot de 14de eeuw laat opklimmen, verwijs ik naar Santini, die bl. 105—111 uitvoerig en geheel overtuigend aantoont dat zij òf uit de laatste helft der 15de òf uit het begin der 16de eeuw dateeren. O. a. staat aan 't hoofd der eene Toscaansche (der Florentijnsche) uitdrukkelijk: „Incommincia illibro devoto et utile di messire giovanni Gersone cancelliere di parisio.” Dat de andere Toscaansche eerst onlangs te Bologna zou ontdekt zijn, is ook bezijden de waarheid: Amort reeds heeft ze gekend en een facsimile van het schrift gegeven. Men mag hier billijk klagen over de onoprechtheid van Gersen's vrienden. Blijkens een door F. Zambrini gepubliceerd facsimile der eerste bladzijde van dit manuscript, vertoont de miniatuur der beginletter Christus gaande met het kruis in handen en twee reguliere kanunniken eveneens met het kruis

Digitized by Google

in handen Hem volgende. De Gersenisten zeggen daar wanneer zij den codex beschrijven òf niets van òf slechts, gelijk Mella doet, dat de miniatuur gefigureerd is. Toch bestaat volgens hen de bewijskracht van den codex Cavensis ten gunste van Gersen hierin, dat in de miniatuur een zwarte monnik staat geteekend. Waarom dan niet almede van de twee reguliere kanunniken in dit Toscaansche handschrift gewaagd?

Teneinde mijn geweten van alle gewaande codices der 14de of zelfs 13de eeuw geheel te ontlasten, moet ik nog laatstelijk „Monachus" laten mededeelen dat Don Claudio Buzzoni in de universiteitsbibliotheek te Padua twee fonkelnieuwe heeft ontdekt „van de 13de of 14de eeuw," een Latijnschen en een Italiaanschen — blijkens de lijst door Canetti gegeven in zijne *Notizie biographiche di Giovanni Gersenio* (1). Canetti's lijst inziende vond ik bij den eersten codex volstrekt geene dagteekening vermeld; bij den tweeden, Italiaanschen, las ik: „Door pater Buzzoni werd hij geoordeeld van de XIIIde of van het begin der XIVde eeuw te zijn." Op zulk eene wijze inderdaad ontstaan de oude handschriften waardoor de Kempenaar moet buitengesloten en Gersen worden ingehaald. A vindt een ongedateerden codex die hem nog al oud toeschijnt en haast zich daarover het door niets gestaafde oordeel te uiten, dat hij hoogstens van de 14de, misschien zelfs van de 13de eeuw is; B haast zich te berichten dat A eenen codex van zoo vroege dagteekening heeft ontdekt; het bericht doet de ronde en de welkome vroege codex is een feit. Misschien moeten wij van den Paduaanschen codex nog wel meer beleven. Wellicht gaat C oordeelen dat hij bevat eene door Gersen zelven vervaardigde en eigenhandig geschrevene vertaling, en gaat D dan de wereld wijs maken dat C zulk een product van Gersen gelukkig heeft ontdekt.

Bl. 60.

Prof. Acquoy heeft in de zeer gunstige recensie van mijn boek (2) met recht aangemerkt dat „Johannes Van Schoonhoven nooit prior maar slechts supprior te Groenendaal is

1) T. a. p. in de *Tablet.*
2) *De Nederlandsche Spectator* 17 September 1881.

Digitized by Google

geweest," en dat toch het ook elders door mij gebezigde „vice-prior" minder Windesheimsch is dan „supprior."

Naar het gevoelen des hoogleeraars kan de in den alhier door mij ontdekten Windesheimer codex vervatte vertaling „nauwelijks anders vervaardigd wezen dan door den Windesheimschen clericus Johannes Schutken, en hebben wij hier dan bijna zeker een autograaf van dien braven en verdienstelijken man benevens het zekere bewijs, dat het eerste boek der „Imitatio" vóór 1423 te Windesheim bekend is geweest, daar Schutken den 23sten Januari van dat jaar overleed." Ik was al combineerende reeds tot dezelfde conclusie gekomen en geloof zelfs het ontstaan van den codex met hooge waarschijnlijkheid nog nader te mogen bepalen.

Busch zegt van „Johannes Scutken," dat hij een zeer goed en ijverig „scriptor" was; dat hij niet alleen Latijnsche boeken voor het koor „in bona fractura seu etiam textura" kopiëerde, maar ook andere, door hem zelven in het Dietsch vertaald „littera rotunda" schreef ten behoeve der leekenbroeders, wien hij ze dan wel voorlas en zooveel noodig verklaarde. (1) Het verhaal van Busch geeft den indruk dat niemand behalve Scutken zich destijds met zulk vertaalwerk bezig hield. Waar hij geboren en opgevoed werd, zie ik door den geschiedschrijver niet vermeld, maar „Scutken" is een echt Overijselsche naam, volkomen strookende met het dialect der vertaling in den codex, die ook „littera rotunda" is geschreven. Wèl is voor deze vertaling papier gebezigd, terwijl Scutken ze volgens Busch „in pergameno vel franceno" placht te schrijven, maar perkament of francijn zal hij denkelijk gebruikt hebben wanneer hij „Evangelia per annum et Psalterium," meer gelijkende op koorboeken, vertaalde, terwijl hij voor het vertalen van „alia quaedam similia," gewone devotieboeken als het onze, zich zal vergenoegd hebben met papier.

Vóór 's mans sterfdag — „sub anno gratiae millesimo quadringentesimo vicesimo tertio, ipso die Emerentianae virginis et martyris" (2) — moet dus ons handschrift wel zeker zijn ontstaan. Maar mij dunkt, althans een paar jaren vroeger.

Immers nadat de „devotus clericus" in het ten jare 1386

---

(1) *Chron. Windes.* bl. 579.
(2) Ald. bl. 592.

Digitized by Google

gestichte klooster met de broeders „per annos plus quam quadraginta (1)" zeer heilig geleefd had, verhaalt Busch, begon hij aan de tering te lijden en allengs zeer hevig, zoodat ten minste in het laatste paar jaren van vertalen en schrijven wel geen spraak meer kan zijn geweest. Vóór 1420 alzoo, of uiterlijk in 1420 moet Scutken onzen codex vervaardigd hebben.

Ik had mij, zoodra ik aan een product van hem dacht, gehaast de taal van ons handschrift te vergelijken met eenige proeven uit de overzetting van Gerlacus Petri's *Soliloquium*, welke wijlen prof. Moll gepubliceerd heeft in het *Kerkhistorisch archief*, gissende dat die overzetting haar aanzijn te danken had aan Scutken. Tot mijn leedwezen echter was mij spoedig gebleken dat die vertaling onmogelijk van dezelfde hand kan zijn als de onze: zoozeer verschilt het dialect. Het is hier de plaats niet om dat door aanvoering van bijzonderheden in het licht te stellen.

Een blijk van zeer vroege dagteekening levert ook het watermerk in het papier van onzen Windesheimer codex. Te Neurenberg werd reeds in 1376 en te 's Gravenhage althans vóór 1400 als watermerk een anker gebezigd. Dat anker bleef nog lang in gebruik en erlangde slechts met verloop van tijd een telkens nieuweren, fijneren vorm. Mr. J. H. De Stoppelaar heeft in het *Archief van het Zeeuwsch Genootschap*, 1869, een anker doen afbeelden gelijk een charter van het jaar 1428 dat vertoont. Welnu, de vorm van het anker in onzen codex is klaarblijkelijk nog ouder.

Bl. 61.

De Latijnsche tekst der vermaarde aanteekening in den Kirchheimer codex (no. 15, 137, niet 15, 437 in de Bourgondische bibliotheek te Brussel) luidt: „Notandum quod iste tractatus editus est a probo et egregio viro, magistro Thoma, de monte Stae Agnetis et canonico regulari in Trajecto, Thomas de Kempis dictus, descriptus ex manu auctoris in Trajecto, anno 1425, in sociatu provincialatus." Over die woorden schrijft de Leidsche hoogleeraar:

---

1) Ald. de voorafgaande bladzijde. „Meer dan 40" + 1386 zou strijden met het zeer bepaald opgegevene sterfjaar 1423. Men zal derhalve „plus quam triginta" hebben te lezen. Stelt men nu „meer dan 30" = 32, dan moet de kwaal zich bij Scutken reeds in 1418 geopenbaard en de „tussis acuta" hem allengs zoo geplaagd hebben, dat hij na 1420 niet meer heeft kunnen werken.

Digitized by Google

„De aanteekening kan mijns inziens onmogelijk door iemand behoorende tot den Windesheimer kring zijn geschreven. Er is, om zoo te zeggen, niets in, wat daarnaar heenwijst, veel daarentegen wat ons dwingt, een geheel anderen weg uit te zien. Dat „Trajectum" zonder iets meer niet anders dan de stad Utrecht, onmogelijk (gelijk men algemeen gewild heeft) het bisdom van dien naam kan aanduiden, staat bij mij vast. Dat het Regulierenklooster aldaar ten jare 1425 nog niet tot het Kapittel van Windesheim behoorde, kan men zien in mijn werk, dl. III, blz. 18. Dat geen lid van genoemd Kapittel, althans op zoo geringen afstand van den St. Agnietenberg, van broeder Thomas een magister zou hebben gemaakt lijdt geen twijfel. Dat de eene frater den anderen tijdens diens leven als een „probus et egregius vir" zou hebben aangeduid, klinkt mij bij de groote eenvoudigheid der Windesheimers in die dagen minstens zeer vreemd. Om Thomas à Kempis tot een regulier kanunnik te Utrecht te maken, moest men ten eenenmale vreemd zijn aan den Windesheimschen kring. Maar bovenal „sociatus" en „provincialatus" zijn bepaald on-Windesheimsche woorden, al hebben Ghesquière en zijne navolgers het onmogelijke beproefd, om ze Windesheimsch te maken. De Windesheimers — en tenzij ik mij geheel bedrieg alle reguliere kanunniken — hebben nooit provincialen gehad en dus ook nooit socii van deze waardigheidsbekleeders gekend. Maar de Franciscanen, de Dominicanen en de Carmelieten hadden ze.... Van één hunner, liefst een Dominicaan, gelijk wij zoo aanstonds zien zullen, kan deze inscriptie zeer wel afkomstig zijn. Alle bezwaren wijken, zoodra men dit aanneemt. Een Dominicaan, socius van den provinciaal zijner orde, komt met dezen in 1425 te Utrecht. Daar krijgt hij van iemand die een eigenhandig afschrift van Thomas onder zich heeft (of desnoods van Thomas zelven die toevallig te Utrecht kan geweest zijn), de drie destijds bestaande boeken der „Imitatio" ter leen en schrijft die zelf af, of laat ze door een ander voor zich copiëeren. Overigens heeft hij gehoord (of anders bij persoonlijke kennismaking bemerkt) dat de auteur een braaf en uitstekend man is, en houdt hij hem bij vergissing voor een gestudeerd persoon, een meester in de vrije kunsten. Dit laatste is misschien niet van belang ontbloot. Mij althans deed het onder de drie genoemde soorten het eerst aan een Dominicaan denken, als die het meest aan dat magisterschap kan

Digitized by Google

hebben gedacht. In die richting nu heb ik gezocht, en ziehier wat ik heb gevonden."

„Indien de schrijver der aanteekening een Dominicaan was, dan moet hij de socius zijn geweest van den provinciaal van Saksen, onder wien destijds het Dominicaner klooster te Utrecht ressorteerde. (Zie De Jonghe, *Desolata Batavia Dominicana*, Gand. 1716, p. 5). Voorts was ten jare 1425 zekere Matthias, episcopus Biduanensis, eveneens tot de orde der Dominicanen behoorende, suffragaan van den Utrechtschen bisschop (De Jonghe, p. 18—20). Niet slechts als zoodanig kwam deze meermalen met de Windesheimers in aanraking, maar hij was het ook, die in 1412 de kerk van het klooster op den St. Agnietenberg wijdde (*Chronicon Mont. S. Agnetis*. p. 38). Niet onmogelijk zelfs heeft hij ten volgenden jare de priesterwijding aan Thomas zelven volbracht (verg. Mooren, *Nachrichten*, S. 119, Note 4). Neemt men dit een en ander in aanmerking, dan zal men niet ver behoeven te zoeken naar den man, van wien de ons onbekende socius van den Saksischen provinciaal een eigenhandig door Thomas geschreven exemplaar te Utrecht kan hebben ter leen gehad.... Dat de woorden „in sociatu provincialatus" volgens mijne opvatting eigenlijk zouden moeten luiden: „quum socius essem Provincialis" is mij zeer wel bekend. Ik voeg er zelfs bij, dat het geheele woord „sociatus" zoo weinig gebruikelijk was, dat zelfs Du Cange het niet heeft gekend en dat het ook in de latere quarto-editie van diens werk niet is opgenomen. Intusschen, het woord staat er, en wij hebben slechts te vragen, wat de schrijver er mede heeft bedoeld. Die bedoeling nu kan, dunkt mij, geene andere zijn dan hetgeen men in onze taal zou kunnen uitdrukken door „sociusschap." Wat wonder ook, dat, waar het oor aan „provincialatus" gewoon is, de mond of de pen het anologe „sociatus" vormt? Om kort te gaan, ik meen de tot dusverre kwalijk begrepen woorden „in sociatu provincialatus" te mogen verklaren: „tijdens mijn sociusschap van het provincialaat" of „toen ik socius was van den provinciaal." Aldus de heer Acquoy.

Daar de aanteekening voor den codex zelven en deze voor de geheele quaestie van het hoogste gewicht is, zal het de moeite loonen hare bewoordingen aan eene zorgvuldige en nauwlettende behandeling te onderwerpen.

Dat „in Trajecto" hier onmogelijk „*te* Utrecht" kan betee-

Digitized by Google

kenen, ligt mijns bedunkens op de hand. De aanteekenaar die getuigt dat de codex van 's Kempenaars autograaf werd afgeschreven moet geweten hebben, dat deze niet te Utrecht woonde, waar de Windesheimers immers destijds nog niet waren gevestigd. Hij zegt dan ook „magister Thomas van den St. Agnietenberg," welke berg in de stad Utrecht waarlijk niet kon liggen. „In Trajecto" moet dus blijkbaar zijn „*in* Utrecht." Dat men, gelijk meestal en ook door mij werd aangenomen, aan *het bisdom* Utrecht heeft te denken, is, naar mij thans voorkomt, minder waarschijnlijk. Gemeenzaam sprekende moge het wel niet ongebruikelijk zijn te gewagen van wat in Utrecht, in Haarlem, in Breda geschiedt, terwijl de bisdommen van dien naam bedoeld worden, onze aanteekenaar zou dat, geloof ik, in zijn geval zoo licht niet hebben gedaan. Het wereldlijk gebied van Utrecht's bisschop, *het land* Utrecht, *het Sticht*, waartoe ook Overijsel als Nedersticht met den St. Agnietenberg behoorde, moet onze schrijver hebben op 't oog gehad. Hoe zou hij, in Duitschland woonachtig, dat land geographisch anders aanduiden dan met den naam van Utrecht? Zoo is immers thans nog ten onzent „Utrecht" de provincie niet minder dan de stad van dien naam.

Onbetaalbaar voor onzen Kirchheimer codex acht ik de bijzonderheid dat in de aanteekening wordt gesproken van „*magistro* Thoma de monte Stae Agnetis." Aan eene vergissing mag hier natuurlijk zonder noodzaak niet gedacht worden, en eene vergissing is hier ook alleronwaarschijnlijkst, want de schrijver, Dominicaan of Windesheimer, toont zich met Thomas en diens autograaf te goed bekend. Een Dominicaan had niet meer reden dan ieder ander om den Kempenaar voor „een meester in de vrije kunsten" te houden, en hem als eenen „magister theologiae" beschouwen kon juist een Dominicaan het minst, wel wetende dat zijne orde uitsluitend, en niet bv. die der reguliere kanunniken, bevoegd was het meesterschap in de Godgeleerdheid aan hare leden te verleenen. Eene geheel andere reden bestond er waarom de Kempenaar in deze aanteekening „magister Thomas" werd genoemd.

Dat hij novicenmeester geweest is lijdt geen den minsten twijfel: blijkbaar als zoodanig schreef hij zijne dertig *sermones ad Novitios*. Dat hij het was toen hij zijn *Dialogus novitiorum* samenstelde, zegt hij in den prologus zoo goed als met ronde

Digitized by Google

woorden zelf (1), al noemt hij zich eenvoudig „senior." Hij was het reeds vroeger een aantal jaren, en bijkans zeker nog toen de Kirchheimer codex geschreven werd — ten jare 1425. Weten wij niet uit het zoo bekende verhaal van Busch, dat in de maand November 1424 twee „notabiles fratres" van den St. Agnietenberg te Windesheim kwamen om den prior superior, Johannes Vos, over zekere zaken te raadplegen, en dat Thomas à Kempis de eene er van was? De andere is wel ongetwijfeld òf de prior òf de supprior geweest, en Thomas kon dus kwalijk „notabilis frater" heeten tenzij als de novicenmeester. Er is zelfs grond om te stellen dat zij den hoogen overste o. a. ook juist over novicen hadden te raadplegen. De Kempenaar zelf bericht dat Kerstdag 1425 op den St. Agnietenberg ingekleed werden „duo fratres clerici diu probati," wier namen hij liefderijk verzwijgt (2). Daar zij lang beproefd waren moeten ze ongetwijfeld reeds een paar jaren vóór November 1424 zich in het klooster hebben bevonden, en bestond toen reeds alle aanleiding om met den superior over hunne inkleeding te beraadslagen. Welnu, de novicenmeester heette bij de Windesheimers (3), gelijk hij thans nog in vele kloosters, bepaaldelijk in die der paters Dominicanen heet, eenvoudig „de Magister (4)," en volkomen naar waarheid derhalve schreef onze aanteekenaar, dat de Imitatieboeken waren in 't licht gegeven door „magister Thomas van den St. Agnietenberg."

Juist echter door Thomas aldus te betitelen verraadt hij ook zich zelven, althans zijne woonplaats. Dat de Kempenaar dien wel gewichtigen, maar toch betrekkelijk bescheiden post bekleedde, wist men natuurlijk in verre afgelegen kloosters niet; men wist het slechts in de nadere omgeving, men wist het vooral in het, bovendien zoo dicht bij gelegen, moederhuis te Windesheim. Wanneer te Windesheim van den Kem-

(1) „Hac consideratione inductus pro novitiis exhortandis quorundam praedecessorum meorum monita et exempla, Deo adjuvante, huic opusculo inserere cogitavi."

(2) *Chronicon* bl. 55.

(3) *Acquoy*, D. I, bl. 152.

(4) De Magister bij de Dominicanen bezit wel zelden of nooit den graad van „magister theologiae," slechts te verkrijgen door iemand die na degelijke studiën met theses eerst tot „lector" bevorderd vervolgens nog 7 + 6 jaren lang theologie gedoceerd heeft, namelijk zeven jaren vóór en zes jaren na het „examen ad gradus." — Te Windesheim schijnt de supprior Arnoldus Marwijk van Calcar tegelijk ook tijdelijk „magister novitiorum" te zijn geweest. *Chron. Wind.* (bl. 350 vlg.) en Thomas sedert 1425 op den Agnietenberg somwijlen eveneens.

Digitized by Google

penaar spraak was, dan sprak men niet anders dan van „Magister Thomas van den Agnietenberg (1).”

En daarmede hebben wij reeds eene belangrijke schrede gedaan tot recht verstand van hetgeen de aanteekenaar getuigt dat de codex van het handschrift des auteurs werd afgeschreven „in sociatu provincialatus.”

Wat „sociatus” aangaat vereenig ik mij thans gaarne en volkomen met de door prof. Acquoy gegeven verklaring. De eerste en meest natuurlijke beteekenis van dat door den aanteekenaar geheel nieuw gevormde woord is ongetwijfeld „sociusschap.” Aan eene tweede, daaruit afgeleide beteekenis van des socius' werkkamer als „secretarie” te denken, schijnt mij te verre gezocht. Dat de aanteekenaar de gedachte: „Afgeschreven, terwijl ik socius van het provincialaat was,” zeer vreemd en alles behalve juist heeft uitgedrukt met eenvoudig te zeggen: „Descriptus in sociatu provincialatus,” is gansch niet te ontkennen, maar een groot grammaticus toont hij zich in geheel zijne aanteekening toch niet, en onjuistheid ook in de bedoelde woorden mag men hem dus ten goede houden. Wat door degenen die sociatus als secretarie opvatten gewoonlijk mede ondersteld wordt, dat de Kirchheimer codex door den socius provincialatus zelven zou zijn afgeschreven, schijnt mij toe gelogenstraft te worden reeds door eene anders vrij onbeduidende omstandigheid. De codex namelijk is alles behalve duidelijk en net en zorgvuldig gepend (2): de socius-secretaris des provincialatus zou duidelijker en netter hand van schrijven gehad en nauwkeuriger werk geleverd hebben. De aanteekening vertoont dan ook veel fijner schrift.

Dat bij „provincialatus” niet, gelijk de Leidsche hoogleeraar gist, aan een Dominicaner provinciaal gedacht werd, volgt reeds uit het betoogde. Een Dominicaan kon allerminst bedoelen den kanunnik-regulier Thomas à Kempis „magister” in de theologie te noemen. Een Dominicaan uit Saksen kon bezwaarlijk weten dat Thomas op den Agnietenberg „magister”

(1) Denkelijk „Magister Thomas van den Berg.” Busch gewaagt meermalen van het klooster „in Monte,” en in de Zwolsche spreektaal heet de Agnietenberg nog „Bergklooster.”

(2) Men zie hierover Kettlewell „*The Authorship of the De Imitatione Christi*” bl. 276, waar ook een photographisch facsimile is geleverd. In de cijfers ter rechterzijde van de inhoudsopgave kan men de hand des aanteekenaars onderscheiden.

Digitized by Google

der novicen was. Juist de wetenschap dier bijzonderheid wijst ons naar den socius van den hoogen overste te Windesheim. 't Is waar dat deze officiëel ten minste „prior superior" en niet „provincialis" werd genoemd. Maar uit „provincialatus" volgt ook niet noodzakelijk dat de aanteekenaar-socius zijnen overste „provinciaal" heeft willen noemen: „Provincialatus" kan zeer eenvoudig het rechtsgebied des Windesheimer kloostervoogds aanduiden, m. a. w. de Windesheimer provincie der groote orde van reguliere kanunniken. Van die Windesheimer provincie, zoo wil de aanteekenaar dan getuigen, was hij de socius-secretaris tijdens de codex werd geschreven. Hij zelf is niet de kopiïst geweest: dat blijkt genoeg uit zijn verschillend schrift.

Waar de Imitatieboeken van het autograaf des Kempenaars gekopiëerd werden, deelt hij ons niet mede. Het kan gebeurd zijn op den St. Agnietenberg waar Thomas woonde, en ook te Windesheim waar de socius was gevestigd. Dat men hier almede een autograaf van Thomas zal bezeten hebben, mag wel als zeker worden aangenomen. Reeds uiterlijk in 1420 werd er, gelijk wij gezien hebben, het Eerste Imitatieboek vertaald. Denkelijk moest ieder schrijver of vertaler een autograaf naar Windesheim opzenden, opdat het door of vanwege den prior superior wierde gekeurd (1). En Vornken, prior en vriend des Kempenaars, zou toch allicht een autograaf hebben medegevoerd, toen hij in het voorjaar van 1425 tot prior superior werd verheven.

Op de vraag wanneer de aanteekening gemaakt is, geeft deze zelve gelukkig ten antwoord: kort, zeer kort na het ontstaan van den codex. Haar inkt, oorspronkelijk zwarter en beter dan die des kopiïsts, is levendiger gebleven. Haar schrift en bepaaldelijk ook de nog oude vorm van het Arabische cijferteeken 4 verraden kenlijk de eerste helft der 15de eeuw. De woorden „magister Thomas van den St. Agnietenberg"

---

(1) Volgens de Constitutiones van 1639 mocht geen Windesheimer een boek laten drukken zonder approbatie der hooge overheid, en gelijke approbatie werd ongetwijfeld van den beginne af vereischt voor het uitgeven van manuscripten. Deze moesten waarschijnlijk in duplo worden opgezonden, zoodat de superior een exemplaar behield, gelijk thans nog volgens algemeene kerkelijke regels ieder censor er een onder zich moet houden. In de Emmanuelshuizen alhier vond ik eenen codex aldus eindigend: „Des boecx ierste exemplaer is sonderlinghe wael gecorregiert na den latijn te Windesam in den cloistere. Inden jaer ons heren MCCC ende XCV inden winter."

Digitized by Google

brengen ons tot hoogstens een of twee jaren na 1425. De aanteekenaar had het klooster te Windesheim en toch het Sticht Utrecht verlaten. Bekleedde hij als socius-secretaris van den algemeenen overste te Windesheim eene vrij aanzienlijke en gewichtige betrekking, hij was waarschijnlijk naar Duitschland afgevaardigd — gelijk destijds meermalen, blijkens het Chronicon van Busch, met vrome en bekwame paters uit het moederhuis gebeurde — hetzij om een nieuw klooster te stichten, hetzij om in een reeds bestaand klooster een nieuwen, echt Windesheimschen geest te brengen. Maar kort na zijn vertrek moet hij bedoelde woorden hebben geschreven: hij wist dat Thomas nog op den St. Agnietenberg novicenmeester was; een of twee jaren later hadde hij dat in Duitschland niet meer met zekerheid kunnen weten. Hij begreep gemakkelijk dat zijne aanteekening den Kempenaar nimmer onder het oog zou komen, en mocht dus veilig schrijven wat niets meer dan de waarheid was „a probo et egregio viro Thoma" enz. Dat hij bepaaldelijk in Duitschland den codex met zijne aanteekening verrijkte, moet men wel aannemen: de codex heeft zich tot 1628 in Duitschland bevonden, te Kirchheim in Wurtenberg namelijk, waarnaar hij nog de Kirchheimer codex wordt genoemd.

De aanteekenaar schreef er zijnen naam niet bij, en wie hij geweest is zal men dus wel nimmer met zekerheid te weten komen, tenzij er misschien te eeniger tijd een manuscript van een bekend auteur ontdekt worde klaarblijkelijk door dezelfde hand geschreven. Mag ik eene gissing uiten waarvoor althans eenige grond schijnt te bestaan? De beroemde Zwollenaar, Duitschlands groote kloosterhervormer in de 15de eeuw, Johannes Busch, werd ten jare 1424 — hij bericht het ons zelf (*Chron. Wind.* bl. 201) — met nog een anderen broeder uit Windesheim door het generaal Kapittel naar Bödingen, onder het bisdom Keulen, gezonden om daar een klooster op te richten. Hij was te Windesheim de vriend en vertrouweling van den voortreffelijken overste Johannes Vos. Wij vinden hem ook als diens reisgenoot, en er is reden om te onderstellen dat hij tevens secretaris was; althans eene redevoering van den prior superior zien wij door hem „in forma meliori" geboekt. Tijdelijk, men wist niet voor hoe lang, naar Bödingen afgevaardigd, kon hij de betrekking van socius-secretaris behouden en werd hij daarin allicht bevestigd, toen Vos reeds

Digitized by Google

spoedig overleden door Vornken opgevolgd werd. Hij zal te Bödingen zijnde verzocht hebben om een afschrift van 's Agnietenbergers Imitatieboeken, dat, in 1425 vervaardigd, hem werd toegezonden en door hem ad perpetuam rei memoriam met zijne aanteekening verrijkt. „In Trajecto," zonder nadere bepaling, zal hij geschreven hebben, wijl hem niet werd medegedeeld waar het autograaf gekopiëerd was, te Windesheim of op den St. Agnietenberg. Hoe de codex later naar Kirchheim verhuisde, is wel onmogelijk meer na te gaan.

Genoeg, uit al het betoogde zal men, naar ik vertrouwen durf, gezien hebben, dat er tot beslissing van het vraagstuk aangaande den auteur der Navolging nauwelijks gewichtiger stuk bestaat dan die codex met de er in geschreven aanteekening. Deze laatste is als 't ware eene uitvoerige geboorteacte, opgemaakt met volkomen kennis van zaken door een bevoegd ambtenaar van den burgerlijken stand. De aanteekenaar getuigt in 1425 of 1426 dat de codex werd geschreven in 1425 tijdens hij de socius-secretaris te Windesheim was, en dat het werk zelf tot auteur had Thomas à Kempis, destijds novicenmeester op den St. Agnietenberg. Eene oudere getuigenis voor 's Kempenaars auteurschap der drie eerste Imitatieboeken, en ook eene meer afdoende getuigenis kan zeker bezwaarlijk worden gevonden.

Thomas heeft, hij zelf getuigt het in den „Prologus" zijner *Serm. ad novit.* zeer duidelijk, „op verschillende tijden" als novicenmeester gefungeerd. Dat hij, nog geen supprior, eenvoudig „de Magister" was toen hij het Derde Boek der Navolging samenstelde, toont menige daarin voorkomende bijzonderheid. Kortheidshalve wijs ik slechts op ééne geheel afdoende: Il. 56, n. 5 schrijft hij: „Eja fratres pergamus simul" enz. Men doorbladere zijne *Opera omnia* en men zal bevinden, dat hij zijne toehoorders of lezers nergens als „fratres" aanspreekt dan in zijne *Sermones ad novitios*. Zelfs in zijne *Sermones ad fratres* doet hij het niet.

Bl. 62.

De heer Acquoy schrijft te recht: „Bethlehem bij Doetinchem was geen Windesheimsch convent, al verschilde het maar weinig dat het zulks ware geworden. (Zie mijn *Klooster te Windesheim en zijn invloed*, dl. II, blz. 28)."

Bijna beneden aan de bladzijde is de samenhang kwalijk

Digitized by Google

verstaanbaar doordien eenige woorden ongedrukt zijn gebleven. Ik schreef, „aan 't eind van het tweede leest men: „In het jaar des Heeren 1425 op St. Elisabethsdag, en aan 't eind van het vierde: „In het jaar des Heeren 1427 op den dag van SS. Crispinus en Germinianus."

Ook Rosweyde had — uit Nijmegen — een naar het schijnt volledig exemplaar van 1427. (Zie *Vindic. Kemp.* bl. 33).

Bl. 64.

1425 moet zijn 1427.

Bl. 77.

Het verhaal van wat „een dienre der ewigher wysheit geschiede" heb ik verkeerdelijk aan Ruysbroek toegeschreven; het is uit de predikatie over „Lectulus noster floridus" van zijnen geestverwant en nog tijdgenoot Hendrik of Amandus Suso, wien zelven — hij noemde zich het liefst „den dienaar der eeuwige wijsheid" — het verhaalde waarschijnlijk was wedervaren. Ik had namelijk niet opgemerkt dat in mijnen codex bladen gemist werden, die het slot van Ruysbroek's werkje en het begin van Suso's sermoen bevat moesten hebben, en meende dus dat genes werkje doorliep. Sommigen onderstellen dat ook hetgeen de auteur der Navolging B. 1, H. 25, n. 2 zegt hem zelven is overkomen. Die onderstelling komt mij thans zeer aannemelijk voor, nadat ik het verhaalde vruchteloos gezocht heb bij Suso, Taulerus, Ruysbroek, en een groot aantal van andere mystische schrijvers der 14de eeuw, welke de auteur der Navolging waarschijnlijk onder de oogen heeft gehad. Zoo was ook den Agnietenberger zelven weervaren wat hij P. III, *Serm.* 2, n. 17 aan zijne novicen verhaalde — volgens de getuigenis van den wel onderrichten ouden schrijver, door Sommalius bl. 34—36 zijner *Opera Omnia* geciteerd. Hem zelven was insgelijks wel gebeurd hetgeen hij P. III. *ad nov. serm.* 8, n°. 22 — zeer opmerkelijk — met nagenoeg dezelfde woorden heeft geboekt: „Moxque audivit divinum responsum intus sibi dictum: Crede sicut sancta Agnes" enz.

Bl. 98.

„Ob unius vilissimi pomi *morsellum*," zegt de Kempenaar P. II *Serm. ad Nov.*, serm. 10, n. 5.

Digitized by Google

Bl. 100.

Volgens Dr. Grube, die in de *Historisch-politische Blätter* (1) eene hoogst degelijke, van volkomene bekendheid met al wat de quaestie betreft getuigende, en — ik dank hem er voor — zeer gunstige recensie van mijn boek heeft geleverd, is mijne bewijsvoering dat de schrijver der Navolging geen Benedictijn was „schwach." De *rechtstreeksche* bewijsvoering, dat geef ik gaarne toe. Ik heb mij nagenoeg er bij bepaald te bewijzen dat „het door Gersen's vrienden uit de Imitatie geopperde geen grond geeft om aan te nemen dat de schrijver Benedictijn was" (bl. 102). Slechts later (bl. 234) heb ik in't voorbijgaan nog aangestipt, dat hij het niet heeft kunnen zijn, wijl hij hardnekkig heeft geweigerd in zijne geheele Imitatie ook slechts eene enkele maal den overste „abbas of praepositus" te noemen, gelijk de Benedictijner schrijvers plegen te doen. Eene gezette rechtstreeksche bewijsvoering achtte ik overbodig, wijl de *zijdelingsche* meer dan volstaan kon, namelijk het, geloof ik, deugdelijk geleverde bewijs, dat de Imitatie door eenen Windesheimer werd geschreven.

Bl. 101.

Wil Dr. Wolfsgruber zich volkomen overtuigen, dat ook bepaaldelijk op den St. Agnietenberg en door Thomas zelven de overste „praelatus" genoemd werd, hij leze *Vita Luberti Berneri*, n. 9, waar de Kempenaar zijnen „novitius" laat zeggen: „Utinam...... semper me inclinem ad obediendum praelato meo." Blijkens n. 41 aldaar noemden zelfs de broeders van het Gemeene Leven te Deventer hunnen overste wel „praelatum et rectorem."

Bl. 102.

Dat de reguliere kanunniken van Windesheim slechts „in ruimeren zin" als „monachi" kunnen worden bestempeld, gelijk Acquoy wil, kan ik niet toegeven. Zij behoorden volgens kerkelijk spraakgebruik — ik heb dat bewezen — volkomen tot het geslacht „monachus;" zij vormden slechts daarin de soort „kanunnik regulier," en noemden zich *meestal* zoo, terwijl de Benedictijnen zich slechts „monachus" bleven noemen en zich

(1) 87 Band, 10 Heft (1881, Mei).

Digitized by Google

dezen geslachtsnaam ook als soortnaam toeëigenden. Gerust derhalve mocht ik den Kempenaar meermalen „monnik" noemen.

Bl. 104.

„Gerrit de Groote reeds vóór zijne bekeering in de lagere kerkelijke orden opgenomen? Busch zegt het anders (Chron. Wind., p. 2)," schrijft wederom Prof. Acquoy. Ik beken mij niet juist te hebben uitgedrukt; ik hadde moeten of althans kunnen zeggen: „ofschoon reeds geestelijke (clericus)." Busch schrijft: „Fecit ergo se in ecclesia Trajectensi per gradus ecclesiasticos inferiores in diaconem promoveri;" maar Thomas zegt ook (*Vita Gerardi Magni*, c. 2, n. 2): „Ecclesiasticis beneficiis insignitur et inter plura beneficia etiam Aquensis ecclesiae canonicus investitur," waartoe ten minste vereischt werd dat hij „clericus" was, d. i. de tonsuur had ontvangen en het gewaad van een geestelijke droeg. Het tonsuraat of clericaat echter behoort niet tot „de lagere kerkelijke orden," al moet het deze voorafgaan.

Bl. 107.

De door Matthaeus Grabo „aangevochten regel" was, gelijk de heer Acquoy te recht aanmerkt, niet die der Windesheimers, maar die der broeders van het Gemeene Leven. Gerhard van Zutfen is eigenlijk niet bij vergissing onder „de bewoners en bewoonsters dier conventen" opgenoemd. Ik wist dat hij slechts frater te Deventer is geweest, maar noemde hem onder de groote Windesheimers, wijl hij „des einen Geistes Kind" was. Juist, in alle opzichten, was die plaatsing zeker niet, ik beken het.

Bl. 109.

Op de aanmerking van even genoemden hoogleeraar mag ik antwoorden, dat niet alleen „latere Windesheimsche schrijvers" — hetgeen reeds mijne benaming, dunkt mij, zou wettigen — maar ook de vroegste even als ik van „de Windesheimer orde" hebben gesproken. Busch even opslaande lees ik al dadelijk (bl. 143): „Prior ergo de Windesem cum suo conventu perrexit ad monasterium Ordinis nostri (er staat niet: Capituli nostri) in Comitatu de Benthem Vrendesweel prope Northorn;" en eenige regels verder: „... monasterium

Digitized by Google

Ludenkerka nostri Ordinis," van welk klooster hij bl. 201 zegt dat het geweest was „de antiquis regularibus," de Windesheimer orde alzoo van „de oude regulieren" onderscheidende. Volkomen afdoende is wat de Agnietenberger van den prior „Vorneken". schrijft: „Domui superiori in Windesem praelatus est ac totius Ordinis nostri Pater generalis effectus (1)." Dezelfde Thomas zegt dan ook van de eerste Agnietenberger broeders die in het door hen op Westerhof gestichte klooster reeds „volgens den regel des H. Augustinus in de orde der regulieren hunne professie gedaan" hadden, dat zij zeer kort daarna „in generali capitulo in Windesem a patribus ad ordinem sunt suscepti" (2), blijkbaar even als Busch de orde van Windesheim wel onderscheidende van de gewone, oude orde der reguliere kanunniken. Elders weder spreekt hij en spreekt ook Busch weder van het „capitulum" of „generale capitulum in" of „de Windesem." Wat bewijzen die verschillende benamingen? Klaarblijkelijk wel dit: aanvankelijk beschouwden de Windesheimer kloosterlingen zich als slechts eene afdeeling in de groote orde der reguliere kanunniken van den H. Augustinus; zij vormden slechts het Kapittel van Windesheim, gelijk er een Kapittel ook b. v. van Neuss en van Sion bestond. Toen echter dat Kapittel van Windesheim zich al spoedig zeer uitbreidde, bijzonder toen het ook andere Kapittels in zich had opgenomen, erlangde het gaandeweg geheel het aanzien eener afzonderlijke orde en werd het ook door de Windesheimers zelven „onze orde" genoemd. En wanneer *zij* van „*onze* orde" spraken, mogen *wij* van „de *Windesheimer* orde" gewagen.

Bl. 113.

Dr. Grube heeft aangemerkt, dat ik vooral niet moest verzuimd hebben den schrijver der Imitatie als Windesheimer te doen kennen door vergelijking van de „Constitutiones" der orde. Ware dat slechts mogelijk geweest! De „Constitutiones" of „Statuta" werden oorspronkelijk volgens Busch in 1395 vastgesteld en aan alle kloosters medegedeeld, doch later gewijzigd en verbeterd aan de hand der beste leermeesteres, der ondervinding. Natuurlijk zou ik een handschrift er van vóór mij moeten gehad hebben dat ze bevatte zooals zij

(1) *Chron. mentis S. Agnetis*, bl. 55.
(2) Ald. 19—20.

Digitized by Google

bestonden toen Thomas de Navolging schreef, doch zulk een handschrift kent tot dusverre niemand ter wereld, en allerwaarschijnlijkst is er geen bewaard. De oudste bekende redactie is eene gedrukte van 1508, en deze slechts zal Dr. Grube vinden in het exemplaar dat hij zich voorstelt te gaan raadplegen in de „Kaiserliche Universitäts — und Landesbibliothek" te Straatsburg, waarheen het verhuisd is uit het klooster te Frenswegen (1). En hadde mij ook eene redactie van 1415, b. v., ten dienste gestaan, ik zou ze nog met de uiterste behoedzaamheid hebben moeten gebruiken. Zegt Busch (2) niet: „Ea quae nos habemus in statutis omnia paene in Regula continentur S. Benedicti?" Meldt hij niet, dat men bij het ontwerpen der Statuta de veelszins in onbruik geraakte „instituta" van verschillende provinciën der orde in aanmerking heeft genomen, en dat men soms, daarin niet vindende wat men zocht, het ontbrekende heeft aangevuld uit de instellingen van andere orden, bijzonder van de Karthuizer (3)? Onze tegenstanders zouden waarlijk niet in gebreke gebleven zijn des noodig dat alles als eene voldingende exceptie te doen gelden.

Wat ik, door zekere fortuin begunstigd, mag ik zeggen, doen kon heb ik niet verzuimd. Onder de oude manuscripten van ons stedelijk archief bevindt zich eene zeer interessante, tot nog toe, geloof ik, zoo goed als onbekend geblevene *Chartula litterarum montis Sanctae Agnetis*. Het is een zeer lijvig boekdeel in klein folio op perkament, blijkbaar aangelegd omstreeks het midden der 15[de] eeuw en eindigend met afschriften van ten jare 1502 verleden acten. Daarin hoopte ik zooveel te vinden! O. a. de zoo gewenschte alleroudste Statuta, eenmaal immers aan het klooster toegezonden. Te vergeefs. Het klooster was oorspronkelijk een fraterhuis geweest, en de eerste oorkonde draagt dan ook het opschrift: „Forma primaria secundum quam deberent recipi et regulari inhabitatores domus nostrae ante religionem" (de verandering in een klooster). De tweede luidt: „quales personae deberent recipi et quomodo et qualiter se et sua ante religionem deberent resignare." Ik vleide mij zelfs daarin iets ter vergelijking

---

(1) Zie over de geschiedenis der Windesheimsche Statuta of Constitutiones uitvoerig Acquoy, *Het klooster te Windesheim*, enz. D. I, bl. 206 vlg.

(2) Leibnitz. S. S. II, bl. 844.

(3) *Chron.* bl. 98.

Digitized by Google

met de Imitatie bruikbaars te zullen ontmoeten, doch zag mij wederom teleurgesteld. De overige onder de rubriek: „Privilegia domus nostrae” opgenomen stukken werden even vruchteloos doorbladerd. Het schrift van Thomas heb ik nergens in den codex kunnen herkennen.

Bl. 116.

Bij den codex van Mölk verzuimde ik te wijzen op het gewicht der omstandigheid, dat de dagteekening 1421 niet onmiddellijk achter *Liber primus de Imitatione Christi*, maar eerst achter *Contemplatio S. Bernardi de passione Domini* is geplaatst. Werkjes het eene een aantal jaren na het andere afgeschreven werden dikwijls in éénen codex verzameld, zonder dat men er op lette welk het vroegste was. Zoo kan dus het laatste van dezen codex zeer wel eenige jaren vroeger gekopiëerd zijn dan het Eerste Imitatieboek. Zelfs al moest men blindelings aannemen wat de niet belangelooze Clemens Raynerius belieft te verzekeren, dat alle de verschillende vrome tractaatjes van den codex met dezelfde hand en gelijke letter zijn geschreven. De hand toch van een geoefend schrijver blijft niet zelden jaren lang zoo goed als dezelfde.

Bl. 119.

De door mij overgenomen gewone opgave, volgens welke Thomas na een zesjarigen proeftijd de plechtige geloften aflegde, is onjuist. Hij zelf getuigt, dat hij in 1399 op den St. Agnietenberg aangenomen en in 1406, dus zeven jaren later (1), werd ingekleed, zoodat hij eerst in 1407 kan geprofest zijn na een proeftijd alles te zamen genomen van acht jaren. Zulk een lange proeftijd kwam ieder die een weinig nadacht raadselachtig voor. Een jaar beproeving vóór het eigenlijk gezegde proefjaar of noviciaat was bij de Windesheimers regel. Somtijds duurde de voorloopige beproeving wel iets langer: Busch b. v. werd als novice ingekleed eerst nadat hij anderhalf jaar te Windesheim geweest was, en de Kempenaar spreekt van twee broeders, wier namen hij opgeeft, die „lang” beproefd waren (2), derhalve eenige jaren allicht. Van eene zevenjarige

(1) Onjuist derhalve is reeds wat de voortzetter van het *Chronicon montis S. Agnetis* zegt: „port sex annos probationis investitus.”

(2) *Chron.* bl. 55.

Digitized by Google

beproeving vóór de inkleeding of het noviciaat zal wel geen tweede voorbeeld worden gevonden. De voortzetter van Thomas' *Chronicon* heeft de „sex annos probationis" willen verklaren door onmiddellijk te laten volgen: „En hij verduurde in het begin des kloosters groot gebrek, bekoringen en moeilijkheden." Anderen hebben aangevoerd dat de prior, juist wijl hij Thomas' broeder was, hem zoo lang liet wachten. Dat alles echter in aanmerking genomen blijft een zevenjarige voorloopige proeftijd bij iemand als Thomas à Kempis nog wel bevreemdend, en eene andere verklaring, welke ik meen te hebben gevonden, moet geloof ik welkom zijn.

In de Windesheimer kloosters werden destijds niet uitsluitend dezulken opgenomen die kwamen aankloppen met het bepaalde verlangen om òf als fratres clerici — koorbroeders — òf als „fratres conversi" — leekenbroeders — in de orde te treden. Men nam er ook aan die geen kloosterlingen wenschten te worden, maar enkel onder de broeders hunne levensdagen begeerden te slijten, in alles, de koordienst uitgezonderd, mede doende, doch gekleed gaande als de Deventersche fraters. Zij werden „resignati," „oblati," meestal „donati" geheeten, wijl zij zich zelven en al het hunne aan het klooster afstonden en wegschonken, waarvoor hun natuurlijk levenslang onderhoud gewaarborgd werd. Allerlei standen der maatschappij werden door die donaten vertegenwoordigd; men zag er leeken, en onder dezen edellieden zoowel als ambachtslieden, rijken zoowel als mingegoeden, men vond er ook „clerici" en priesters zelfs.

Zulk een donaat was op den St. Agnietenberg de eerste zeven jaren van zijn verblijf aldaar, indien ik mij niet zeer bedrieg, onze Thomas à Kempis.

Hij zelf geeft, dunkt mij, duidelijk te kennen dat hij met geen ander inzicht zich daarheen begaf. „In hetzelfde jaar (1399), schrijft hij, kwam ik Thomas uit Kempen, scholier (scholaris) van Deventer, in het bisdom van Keulen geboren, te Zwolle om den aflaat (1) te winnen. Daarna ging ik blijmoedig naar den St. Agnietenberg, en verzocht dringend om *inwoning* te dier plaatse (feci instantiam pro *mansione* in eodem

(1) Die verleend was aan de bezoekers, o. a., der toen in aanbouw zijnde St. Michaëlskerk alhier.

Digitized by Google

loco), en ik werd barmhartig aangenomen, (acceptatus) (1).” Hij zegt volstrekt niet dat hij verzocht tot de proef te worden toegelaten, teneinde in de orde te worden opgenomen: het was hem slechts te doen om verblijf en inwoning te dier plaatse.

De Agnietenberg was dan ook, zoo hij kloosterling wilde worden, geenszins de plaats waar hij moest aankloppen. Wijl zijn broeder Johannes, de prior, er religieus was, mocht hij er volgens de regels niet als zoodanig ingekleed en geprofest worden, tenzij drie vierden der stemgerechtigde broeders het begeerden en het generaal kapittel er verlof toe gaf (2), voorwaarden op wier vervulling de bescheidenheid hem verbood te rekenen. Hij hadde zijne schreden moeten richten naar Windesheim. Te Windesheim mocht hij hopen dat men hem, door Radewijns zelven, wiens vriend en vertrouweling hij was, aanbevolen, met open armen zou ontvangen.

Waarom hij niet in de orde begeerde te treden? Het moet zijne van den bewonderden en innig geliefden leermeester Florens Radewijns ingezogene ootmoedigheid zijn geweest. Hij zelf deelt ons mede (3), hoe deze den „laicus” waarschuwde voor „de bekoring” van „clericus” te willen worden, en den „clericus” voor die van tot de hoogere orden, bepaaldelijk tot het priesterschap te willen opklimmen. Dat had hij ter dege zich in ’t oor geknoopt, en het diep doorgedrongene „ama nesciri” had hem tot het besluit gebracht om alle gevaar van verheffing af te snijden door eenvoudig broeder van het Gemeene Leven, gelijk hij te Deventer geweest was, te blijven. Met dat inzicht ging hij op den St. Agnietenberg zich vestigen als „donatus (4).”

’t Is waar dat hij zijn voornemen niet getrouw is gebleven. Hij zal meer en meer hebben ingezien, dat het èn veiliger èn volmaakter was zich door aflegging der drie kloostergeloften voor goed en geheel aan God te verbinden. Zijn broeder, de

---

(1) *Chron.* bl. 29.

(2) Acquoy, I, bl. 148.

(3) *Vita Florentii*, c. 21, n. 3 en 4.

(4) Volgens de door Sommalius medegedeelde *Vita Thomae a Kempis* van Judocus Badius zou Radewijns zijnen leerling bepaaldelijk aangeraden hebben op den St. Agnietenberg in de orde te treden. Maar die geheele toespraak wordt door niets gestaafd en is eenvoudig uit de lucht gegrepen. Badius toont zich toch beter humanist dan geschiedschrijver. O. a. noemt hij ons Kampen als Thomas’ geboorteplaats.

Digitized by Google

prior, zal er op hebben aangedrongen, en zoozeer had hij aller achting en genegenheid gewonnen, dat de vereischte dispensatie van het generaal kapittel, indien ze gevraagd wèrd, niet kon uitblijven. De ootmoedige Thomas liet zich gezeggen en werd ten jare 1406 op H. Sacramentsdag als „frater clericus" ingekleed. Dat hij een jaar later geprofest werd, was geheel naar den regel.

Op deze bladzijde 119 staan wederom twee drukfouten. De priesterlijke wijding ontving onze Agnietenberger niet in 1414, maar uiterlijk in 1413 (1), en ten tweeden male tot supprior verkozen werd hij niet in 1441, maar in 1448 (2).

Of hij ten jare 1425 de eerste maal tot dat ambt werd geroepen, zooals men gemeenlijk opgeeft, is niet zeker. Men besluit het uit wat door hem zelven vermeld wordt dat de supprior Theodorus Clivis in 1425 tot prior werd verkozen, en dat hij, Thomas, supprior was toen de broeders van den St· Agnietenberg in 1429 de wijk moesten nemen naar Lundingakerk. Vóór zijn eerste suppriorschap bekleedde hij het ambt van novicenmeester en ook supprior zijnde zal hij dat, gelijk suppriors te Windesheim meermalen deden, nog wel eens hebben waargenomen. Althans de *Diatog. ad novit.* is blijkens c. 5 na 1436 en de insgelijks voor novicen geschreven *Vitae* zijn blijkens *Vita Henr. Brune* na 1439 vervaardigd „Procurator" is hij almede, doch slechts voor korten tijd, geweest.

Bl. 121.

„De vita bona et paupca" moet zijn: „et pacifica."

Bl. 149.

„B. III, H. 31, n. 15" lees: „n. 5."

Bl. 151.

Van eenig belang is het misschien aan te merken, dat men in de overige werkjes van Thomas niet alleen plaatsen der Imitatie nagenoeg letterlijk herhaald ziet, maar ook en dikwijls plaatsen uit die andere werkjes zelven. Dat uitvoerig aantoonen mag ik hier niet, maar een zeer treffend voorbeeld

---

(1) Volgens den voortzetter van het *Chronicon* (bl. 137) overleed hij ten jare 1471 in het 58ste jaar zijns priesterschaps.

(2) *Chron.* bl. 104.

Digitized by Google

vinde toch zijne plaats. N°. VI van het zestal *Cantica Spiritualia* (bl. 730 der *Opera omnia*) luidt:

Adversa mundi tolera
Pro Christi nomine,
Plus nocent saepe prospera
Cum levi flamine.
Cum a malis molestaris
Nihil perdis sed lucraris.
Patiendo promereris,
Multa bona consequeris.
Nam Deum honorificas
Et angelos laetificas;
Coronam tuam duplicas
Et proximum aedificas.

Labor parvus est et brevis vita:
Merces grandis est et infinita.
Toties martyr Dei efficeris
Quoties pro Deo poenam pateris.
Patiendo fit homo melior,
Auro pulchrior, vitro clarior,

A vitiis purgatior,
Virtutibus perfectior,
Jesu Christo acceptior,
Sanctis quoque similior,
Hostibus suis fortior,
Amicis amabilior.

En ziehier nu n. 9 van de 27ste der *Conciones et Meditationes:* „*Patiendo* pro Christo multum *promereris* et *multa bona* exinde *consequeris*. Primo quidem *Deum* altius *honorificas*, si de manu ejus quaelibet contraria benevole capis. *Angelos laetificas*, qui de tua tolerantia exultant in coelis. *Proximum aedificas*, si injurias tacite feras. Diabolum confundis, si laesus et contemptus gratias agis. *Coronam tuam duplicas*, quia hic majorem gratiam et in futuro altiorem gloriam recipis. Siquidem omnis praesens *labor parvus* est et *brevis* haec *vita*, sed *merces* sequens *grandis est et* requies *infinita*. Revera *toties martyr Dei efficeris*, *quoties pro Deo poenam* libenter *pateris*.... Saepe *plus nocent prospera* quam adversa, et citius decipiunt blandimenta quam amara vituperia. Noli ergo deficere in tribulatione tua *pro Christi nomine* et amore.,.. Nam adversa *patiendo fit homo melior*, *auro pulchrior*, *vitro clarior*,

Digitized by Google

a vitiis purgatior, virtutibus perfectior, Christo acceptior, sanctis similior, hostibus fortior, amicis amabilior." Het is geheel en al eene herhaling en toelichting der woorden van het lied. Meer voorbeelden zal ik gelegenheid hebben bij te brengen waar ik de tien nieuwe Cantica des Agnietenbergers mededeel. En het zou vreemd zijn, dat hij in zijne andere geschriften dikwijls plaatsen der Imitatie zakelijk en niet zelden nagenoeg woordelijk herhaalt? Het zou niet alleszins natuurlijk zijn? Men zou daarin een bewijs moeten zien, dat hij uit de Imitatie heeft gestolen? Neen, neen, zij was zijn eigendom en kenlijk als zijn eigendom gebruikt hij ze dan ook wanneer hij ze gebruikt.

Bl. 157.

Daar onze tegenstanders niet kunnen loochenen, dat negen van de dertien in den Antwerpschen codex vervatte werkjes door Thomas zelven werden vervaardigd, moet hij volgens hen de woorden: „Finitus et completus.... per manus fratris Thomae Kempensis" hebben gebezigd om daarmede aan te duiden, dat hij van de vier andere — de Imitatieboeken — niet de vervaardiger of auteur maar slechts de afschrijver was. Niets toont op meer afdoende wijze al het ongegronde dier verklaring van 's Kempenaars woorden dan een andere eveneens door hem eigenhandig geschreven codex almede (onder n°. 4585—4587) in de Bourgondische bibliotheek te Brussel. Deze, afkomstig uit het Jesuietenklooster te Kortrijk, bevat een anderen bundel werkjes van Thomas, waaronder de Imitatieboeken niet. Aan 't eind van den codex heeft hij aangeteekend: „Anno Domini M°CCCC°LVI° finitus et scriptus per manus Thomae Campensis," wat blijkbaar zeggen wil: „Deze codex werd geschreven door Thomas à Kempis, die hem afkreeg in het jaar 1456." Ziedaar derhalve eenen bundel werkjes waarvan hij ongetwijfeld de auteur was, en toch alleen door hem aangeteekend, dat hij den bundel geschreven, in stoffelijken zin geschreven heeft. Dat hij ook de intellectuëele schrijver, de auteur zelf der werkjes is, *schijnt* door de woorden hier gebezigd nog eer uitgesloten dan door die van den Antwerpschen codex. „Finitus et scriptus per manus" doet nog meer denken aan schrijven slechts in materiëelen zin. Was hij dus desniettegenstaande van *alle* in den met laatstgenoemde woorden geteekenden codex werkelijk ook de auteur, hij kan dat nog eer zijn geweest van alle in den

Digitized by Google

Antwerpschen codex vervatte met inbegrip der Imitatieboeken. M. a. w. „Finitus et completus" bewijst tegen Thomas' auteurschap niets hoegenaamd. Dat andere omstandigheden in dezen codex 's mans auteurschap deugdelijk bepleiten, heb ik in mijn boek genoeg, durf ik vertrouwen, aangetoond.

Op het eerste blad staat o. a. aangeteekend: „Quem (librum) F. Joannes Latomus professus Ord. Regularium in Throno B. Mariae prope Herenthals, ejusdem ordinis generalis minister, facta visitatione monasterii S. Agnetis prope Swollam ejusdem monasterii ruinis ereptum ne penitus interiret Antverpiam allatum Joanni Bellero amico veteri et fideli D. D. anno salutis 1577," en (op de keerzijde volgens Dr. Acquoy) (1): „Porro Joannes Bellerus P. P. Societatis Jesu in gratiam suorum filiorum quos eadem Societas religiosos fovet, lubens donavit kalen. Junii 1590." Tot dusverre heeft men algemeen den boekdrukker of uitgever Bellerus voor den schrijver van al dat aangeteekende gehouden en ik deelde die meening. Het zal ook wel niet te betwijfelen vallen indien alles kenlijk door dezelfde hand is geschreven. Verschilt echter, gelijk te verwachten is, het schrift des eersten van dat des tweeden volzins, dan vereenig ik mij gaarne met het gevoelen des heeren Acquoy, volgens 't welk de eerste, de inscriptie van 1577, door den schenker Latomus zelven werd geschreven: „deze toch, gelijk de hoogleeraar aanmerkt, mocht Bellerus betitelen als „amicus vetus et fidelis," Bellerus mocht dat niet." Men mag er, geloof ik bijvoegen dat ook „D. D." wel enkel door den schenker zelven zou zijn gebruikt.

„Van een beding, dat men er hem (Bellerus) een handschrift van ter hand zou stellen, gelijk de heer Spitzen verhaalt, lees ik niet," schrijft de hoogleeraar. Ik las het verhaald door Rosweyde: „Cum autem Bellerus ex autographo de Imitatione Christi petiisset sibi exscribi apographum, praestari hoc curavit R. P. Duras, hoc adjungens testimonium: Ego Georgius Duras, Rector Collegii societatis Jesu Antverpiae, fateor hoc exemplum ex ipso autographo auctoris, quod a D. Joanne Bellero dono accepi, esse desumptum, ac deinde facta relec-

(1) *Het klooster te Windesheim* enz. D. II, bl. 200.

Digitized by Google

tione per omnia emendatum cum autographo convenire (*Vindic Kemp.* bl. 39—40)." Ofschoon het woord „beding" daar niet staat, de zaak, verbeeld ik mij, is er.

In „ejusdem ordinis generalis minister" meende ik eene hetzij eenigszins classieke hetzij bij de Franciscanen geborgde benaming van „prior generalis" te moeten zien, doch uit het door den heer Acquoy (*Windesheim* dl. II, blz. 162—165) medegedeelde blijkt duidelijk dat in 1577 Marcellus Lentius nog prior generaal was, zoodat gezegde woorden „des Generaals dienaar of afgevaardigde" zullen moeten beteekenen.

Bl. 160.

Hoe overtuigend de Kirchheimer codex van 1425 voor onzen Agnietenberger pleit, heb ik reeds in deze Nalezing nog uitvoeriger getoond. Of echter ook in het opschrift van den Gaesdonker zijn naam als die des auteurs genoemd wordt, gelijk de *Köllnische Volkshalle* in 1852 verzekerde, is minstens zeer twijfelachtig. Hij berust in het seminarie te Gaesdonk, doch is thans ten gevolge van de beroerten des „Culturkampfs," naar het schijnt, onvindbaar. Pater G. Schneemann die onlangs in de *Stimmen aus Marialaach* (XX, 4, S. 432—447) eene degelijke recensie van Dr. Wolfsgruber's twee werken over de quaestie schreef en daarbij ook alreede van mijn boek gebruik maakte, heeft achter zijn opstel laten afdrukken wat hij vroeger bij gelegenheid van een kort namiddagbezoek had aangeteekend. Volgens hem staat achter het Eerste Boek der Imitatie („liber exhortatorius ad vitam spiritualem" genoemd) het jaargetal 1426 of 1427, want het laatste cijfer is niet duidelijk; achter het Tweede („ammoniciones ad interna trahentes") „anno 1427 in crastino sancte elisabet"; achter het het Derde („liber internae consolacionis") niets, en achter het Vierde („devota exhortacio ad sanctam Christi communionem"), dat derhalve vroeger dan het Tweede althans werd geschreven: „anno domini 1427 die crispini et crispiniani." Aan 't eind van het laatste der ook andere traktaatjes vindt men: ...... „Explicit liber iste totalis anno Domini M^{0}CCCC^{0}XX.VIII 3^{0} die januarii pertinens monasterio bethlemensi prope dotinchem canonicorum regularium. Oretur pro scriptore Ro. de millingen." Pater Schneeman getuigt dat de Agnietenberger in den codex niet als auteur der Imitatieboeken wordt genoemd, en hetzelfde verzekert deken Schoofs die den codex ontdekte.

Digitized by Google

Mogen wij ons dus op den Gaesdonker niet beroepen, vijf andere door Thomas' vrienden, ook door mij, nog niet genoemde codices treden er voor in de plaats, wel niet van zoo vroege dagteekening maar een toch reeds van 1466 en een zelfs van 1447—1448.

Drie, de reeds door mij aangevoerde „Nachfolgung Christi.... von Bruder Thomas von Swollis," niet medegeteld, vindt men in den gedrukten catalogus der „Hof- und Staatsbibliothek" te Munchen. De eerste uit Benedictbeuern, een Benedictijner klooster alzoo, is gedagteekend 1447—1448 en draagt het opschrift: „Liber de imit. Christi, compositus et collectus per Fr. Thomam canonic-regular. S, Augustini de observancia Hildesheimensium de monasterio S. Agnetis Trever. dioc." Dat het bisdom Trier en de Hildesheimers genoemd worden, doet blijkbaar niet ter zake.

De tweede (21070) uit Thierhaupten, al wederom, zoo ik mij niet bedrieg, een Benedictijner klooster, heeft geen datum, is echter volgens den catalogus van de 15de eeuw en geteekend als „Fratris Thomae O. Can. Reg. S. Aug. de imit. Christi."

De derde (21103) uit hetzelfde klooster gekomen, geeft te lezen: „Fr. Thomae Can. Reg. O. S. Aug. Montis S. Agnetis. Trajectensis ll. IV de imit. Christi et de sacramento altaris a. 1466 (scriptus)."

Een vierde codex, ongedagteekend doch wel uit de tweede helft der 15de eeuw, almede met den naam van Thomas als auteur, behoorde voorheen aan het Franciscaner klooster te Maastricht en berust thans in de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage.

De vijfde werd door onzen bekenden oudheidkundige, pastoor Jos Habets, in de bibliotheek der paters Franciscanen te Reckhem, niet verre van Maastricht, gevonden. Hij begint: „Incipit libellus de disciplina claustralium cum duobus sequentibus libellulis in quibus consistit disciplina claustralium," en die twee volgende boekjes zijn de twee eerste der Navolging, waarvan het voorste aan begin en eind gezegd wordt te zijn van „frater Thomas de Campen, canonicus regularis." Ook de groote Kempenaar zelf, gelijk wij reeds gezien hebben, had zich wel eens „Campensis" geteekend. Een jaargetal vertoont de codex niet, maar dat hij van de 15de eeuw is, verzekert de ontdekker en beschrijver.

Digitized by Google

Zoo hebben wij thans derhalve meer dan vijftig handschriften voor het auteurschap des Agnietenbergers, verreweg de meeste nog gedurende zijn leven ontstaan, en één daaronder — ik bewees het — reeds van 1425, afgeschreven van een autograaf.

Bl. 161.

„Het Windesheimsche klooster van St. Pieter te Daalheim, waar volgens Amort (*Deductio critica*, p. 133 seq..) een merkwaardige codex der „Imitatio Christi" gevonden werd, lag niet bij Eindhoven, maar zuid-oostelijk van Paderborn," verbetert de *Spectator*.

Wel een zeer merkwaardige codex, of althans eene zeer merkwaardige, door eene andere hand geschrevene aanteekening: „Explicit libellus de contemptu mundi quem fecit frater Thomas Kempis professus in monte Agnetis Ordinis canonicorum regularium. Obiit aetatis suae anno 92^0 in ordine devotus 65. Requiescat in pace perpetua. Pro quo debitum solvi anno 1471, Cosmae et Damiani quo anno obiit (1)." De aanteekenaar is klaarblijkelijk eene bijzondere kennis van den Agnietenberger. Hij schrijft geheel als deze zelf zich teekende: „Thomas Kempis." Hij weet volkomen juist hoe oud de overledene is geworden en hoeveel jaren hij in de orde is geweest. Thomas stierf op 25 Juli, hij weet het bij Paderborn reeds vóór 27 September (Cosmas en Damianus) en haast zich hem zijne schuld te betalen door het H. Misoffer voor hem op te dragen. Men ziet, bij 't vernemen van het sterfgeval is het gemoed hem volgeschoten: het gewone: „Requiescat in pace" kan hem niet bevredigen: „Requiescat in pace perpetua" roept hij uit.

Den schrijver der aanteekening geloof ik met den vinger te kunnen aanwijzen: het moet de toenmalige prior te Daalheim Johannes Sonsbeke zijn geweest. In de gedrukte *Reformatio monasteriorum* van Busch (pag. 484[a]) heet hij „Johannes Sousbeke," maar dat is wel ongetwijfeld eene foutieve lezing en Busch heeft geschreven „Sonsbeke (2)." De prior behoorde dan tot de thans nog hier ter stede bestaande

(1) Amort *Deduct critica* bl. 134.

(2) Op het gebrekkige en de somtijds verschillende lezingen der uitgave van Leibnitz wijst o. a. Acquoy, I, 322.

Digitized by Google

en blijkens oude bescheiden destijds reeds hier gevestigde familie, welke zich „van Sonsbeeck" schrijft, doch in de volkstaal „Sonsbeke" wordt geheeten, en was allerwaarschijnlijkst broeder van „Hille van Sonsbeke" die tusschen 1456 en 1466 als Zuster van het Gemeene Leven in Meester-Geertshuis te Deventer overleed (1). Als Zwollenaar en hetzij te Zwolle zelf (Bethlehemsklooster), hetzij te Windesheim in de orde getreden — onder de op den Agnietenberg ingekleede Zwollenaren zie ik hem niet vermeld — kende hij Thomas persoonlijk en had met hem in nauw verkeer gestaan. Geen wonder dat zijne betrekkingen alhier of te Windesheim hem spoedig van 's Kempenaars overlijden kennis gaven, en dat hij zijn gemoed uitstortte in de aanteekening welke de Daalheimer codex biedt.

Het gewicht der getuigenis voor Thomas' auteurschap door iemand als Johannes Sonsbeke afgelegd moet wel iedereen beseffen: zij is zooveel waard, mag men zeggen, als de getuigenis van Busch, die tegenover den Kempenaar in gelijke omstandigheden was geplaatst.

In het onlangs verschenen tweede deel zijner reeds meer genoemde even degelijke als uitvoerige verdediging van Thomas' auteurschap zegt P. Santini, dat de Daalheimer codex herkomstig is uit het klooster, insgelijks der reguliere kanunniken, te Mariënhage (in Dumo) bij Eindhoven. Waar de geleerde schrijver die wetenschap heeft opgedaan blijkt niet. Bij Amort, die als zegsman genoemd wordt, zie ik er ter aangehaalde plaatse — *Ded. crit.* bl. 134 — niets van, en ook elders heb ik die bijzonderheid niet gevonden. De bewering moet dus wel op misverstand berusten. Gesteld ook echter dat ze waarheid behelsde, en genoemde woorden in het convent bij Eindhoven door eenen onbekende waren geschreven, 's mans getuigenis dat „broeder Thomas van Kempen" de Imitatie vervaardigde blijft even gewichtig. Hij blijkt met den Kempenaar in nauwe betrekking te hebben gestaan. Hij behoorde tot de vereeniging van Windesheim. Hij was misschien te Windesheim of op den St. Agnietenberg geprofest. Waarschijnlijk prior van Ten Hage ontmoette hij allicht den supprior van den St. Agnietenberg jaarlijks wanneer hij het generaal kapittel te Windesheim bijwoonde. Schrijft hij

(1) Dumbar, *Het Geestelijk en wereltlijk Deventer*, bl. 556

Digitized by Google

dat onze Agnietenberger de Imitatieboeken heeft vervaardigd, hij was volkomen in staat het te weten.

Gelijk Amort, Malou en anderen heb ik mij aan de spelling „Podeken" welke in den Pollinger codex voorkomt gehouden. Thomas schrijft in zijn *Chronicon* (bl. 166) „Budiken," Prof. Acquoy wil dat „de ware plaatsnaam is „Bodiken," en merkt aan dat het convent aldaar „niet in 1409, maar in 1430 in de Vereeniging (van Windesheim) werd opgenomen." Busch bericht dat inderdaad, en de Kempenaar zegt dan ook slechts dat het klooster in 1409 „ad statum canonicorum regularium" werd overgebracht. Ik had er niet bij stilgestaan, dat de reguliere kanunniken aldaar eerst nog tot het Kapittel van Neuss behoorden. De ware plaatsnaam is thans Böddeken en schijnt in de 15de eeuw „Bödeken" te zijn geweest; althans de kroniekschrijver van het klooster zelf, Johannes Probus, sprak destijds van „monasterium Boedecense." Zie de schoone monographie: *Johannes Busch, Augustinerpropst zu Hildesheim. Ein Katholischer Reformator des* 15 *Jahrhunderts.* Von Karl Grube, Freiburg im Breisgau, Herder, 1881, bl. 262.

Bl. 165.

Onder de gedrukte vertalingen staat hier eene Fransche te Parijs met de onmogelijke dagteekening „1423." Lees: 1493.

„Portugal 1510" komt niet voor in het *Essai Bibliographique* van P. De Backer, die evenmin opgeeft eene te Brixen in de 15de eeuw met Thomas naam gedrukte editie. Ik volgde de lijst van Malou. Het zou echter gansch niet vreemd zijn dat er te Brixen in de 15de eeuw eene zoodanige ware verschenen. Werd niet volgens Busch in 1455 ter inrichting van het klooster Novicella of Neustift bij Brixen afgevaardigd Herman Rijd (1), die naar eigen getuigenis bij gelegenheid van het generale Kapittel te Windesheim in 1454 met den Kempenaar persoonlijk kennis had gemaakt, en hem uitdrukkelijk als auteur der Navolging noemt?

Er staat op deze bladzijde eene zinstorende drukfout, „wiens echtheid en afschriften;" moet zijn: „door afschriften" enz.

---

(1) Acquoy, *Het klooster te Windesheim* enz., D. II, bl. 353.

Digitized by Google

Bl. 171.

Rosweyde zegt: „Librum Joannes Buschii habeo ea ipsa aetate auctoris scriptum, in quo nullum marginale, nihil addititium apparet. Et plura sunt in Belgio talia exemplaria quae ubi opus fuerit tertimonium dicent" (1).

De koninklijke bibliotheek te 's Hage bezit almede een manuscript van het *Chronicon* (nº. 347, 353 en 233) ongedateerd wel is waar, doch volgens Dr. Acquoy „uit het laatst der 15de eeuw," volgens den heer bibliothecaris Campbell, deskundige, van niet later dan uiterlijk 1480, derhalve 's jaars na het overlijden van Busch, vervaardigd. Een geleerde Jesuïet, pater V. Becker, die de goedheid heeft gehad hem voor mij nauwkeurig te onderzoeken, verzekert dat de vermaarde woorden er in den tekst staan zonder haakjes of eenige andere ook slechts de geringste stof tot verdenking. Even vertrouwbaar ziet men ze volgens de *Revue des quest. hist.* 1874, bl. 122 in een Parijzer handschrift des jaars 1477 en volgens Dr. Nolte in alle handschriften — een aanzienlijk getal — welke hij op verschillende plaatsen mocht onderzoeken.

Bl. 175.

Niet eerst te Windesheim in 1454 vernam Rijd, dat „broeder Thomas van den St. Agnietenberg het boek der Navolging had vervaardigd." Hij was te Wittenburg (2) — met Amort en Malou heb ik „Wittenbroek" geschreven — prior onder Busch die er proost was (3), vertrouweling van Busch derhalve, die hem ongetwijfeld menigmaal over boek en man had gesproken. Door die omstandigheid wordt Rijd's getuigenis des te gewichtiger: zij bevestigt ook alweder de echtheid der getuigenis van Busch, daar zij toont hoe natuurlijk het was dat hij in zijn *Chronicon* Thomas à Kempis als schrijver der Imitatie noemde.

Bl. 189.

Als blijk dat de Navolging althans vóór 1416 en, naar hij

---

(1) *Vindiciae Kemp*, bl. 27.

(2) Te Wittenburg in Neder-Saksen, niet te Wittenberg in Opper-Saksen, waar later Luther kloosterling was.

(3) Busch, *Reform. monast.* bl. 488 vlg.

Digitized by Google

vermeent te mogen besluiten, in de 14de eeuw reeds bestond, heeft Arthur Loth (1) weder opgerakeld eenen vroeger reeds door Martene en Durand aangevoerden codex uit *Rouge-cloître* afkomstig, die na eenigen tijd gedwaald te hebben gelukkig te Brussel in de Bourgondische bibliotheek is terechtgekomen. De bundel bevat 24 werkjes of uittreksels, waarvan men de lijst voorop ziet geplaatst. Daaronder bevindt zich het Eerste Boek der Imitatie met den titel (op de lijst): „Item quidam tractatus de sequela Christi et de quibusdam virtutibus valde bonus," en achter het allerlaatste, in de middeleeuwen veel gelezene werkje „Floretus" genaamd staat geschreven: „Explicit Floretus scriptus MCCCCXVI in nocte s...... per manus" (het blad is gedeeltelijk verscheurd).

De heer Loth besluit dat de geheele bundel van het jaar 1416 dagteekent, en verzekert dan ook dat het jaargetal van dezelfde hand is welke de overige werkjes, bepaaldelijk het Eerste Boek der Navolging (bl. 32—44 van den codex) kopiëerde; hoogstens van blad 93 tot 121, zegt hij, is eene andere hand te onderkennen. Men zal gemakkelijk inzien dat, al moest hetgeen hij verzekert worden toegestemd, de gevolgtrekking nog geen steek zou houden. Dezelfde hand toch, welke in 1416 *Floretus* afschreef zou eenige jaren later het eerste Imitatieboek kunnen gekopiëerd hebben, toen het werkelijk uit 's Kempenaars pen was gevloeid. Vooral destijds bleef de hand van schrijven allicht jaren lang dezelfde, of veranderde ten minste zoo weinig dat het verschil onmogelijk te constateeren valt. Maar de heer Loth had hier letterlijk gerekend buiten den waard, den conservator der Bourgondische bibliotheek, den als man van 't vak met roem bekenden heer Charles Ruelens. Deze heeft onbarmhartig van vijf verschillende in den codex vervatte werkjes, o. a. ook van het begin der Imitatie en des Floretus, photographische facsimile's doen vervaardigen, waaruit ieder die zien wil zien kan dat er ten minste vijf verschillende handen in 't spel zijn geweest, en dat het schrift des Floretus geheel en al afwijkt bepaaldelijk van het schrift der Imitatie. Uit een op perkament geschreven catalogus der bibliotheek van het klooster schijnt dan ook te blijken dat de 24 werkjes en uittreksels van den codex eerst in 1500 of 1503 tot éénen bundel werden samengebonden. Zoo gaat het met vele codices waar-

(1) *Revue des Questions historiques*, October 1877.

Digitized by Google

door den Kempenaar de voet gelicht moet worden. Men verzekert, men bluft er op, en wanneer het tot de proef komt vallen zij er door; er blijkt aan te haperen juist waar het op aankomt. Zoozeer dat het niet zelden moeite kost aan goede trouw te blijven gelooven.

Ik vlei mij als zeer waarschijnlijk betoogd te hebben dat het Eerste Boek der Navolging in 1416 of 1417 is vervaardigd; uiterlijk in 1420, gelijk ik toonde, werd het te Windesheim reeds vertaald. Met dat Eerste werden ook het Tweede en het Derde in den Kirchheimer codex, denkelijk te Windesheim, afgeschreven. Het Vierde, gelijk het thans is, vinden wij eerst ten jare 1427 in den Gaesdonker codex. Zijn wij gerechtigd daaruit op te maken dat het vroeger nog niet geschreven was? De vraag moet, mijns inziens, ontkennend worden beantwoord. Mogelijk dat men het wel vond, maar als van de drie andere zeer verschillend niet verkoos mede te kopiëeren. Mogelijk ook dat Thomas het wel voltooid had, maar het voor zich wilde houden en niet publiek maken. Zooveel schijnt zeker dat het niet gelijk de andere op eenmaal kant en klaar uit zijne pen vloeide, en dat sommige gedeelten er van reeds vóór 1417 door hem werden geschreven. In het vijfde kapittel heeft hij blijkbaar zijn gemoed gelucht toen hij pas de priesterlijke wijding had ontvangen, derhalve ten jare 1413. De twee laatste volzinnen van het tiende hoofdstuk schijnen naderhand er aan toegevoegd: zoo weinig hangen zij met het onderwerp samen. Ook in andere hoofdstukken vindt men hier en daar zinsneden welke allen schijn hebben van later te zijn ingelascht. De vier eerste geven zelfs den indruk van te zijn vervaardigd toen de Kempenaar nog geen priester was. Amort deelt mede (1) dat de reguliere kanunniken van den St. Agnietenberg, in 1570 naar het convent hunner ordebroeders te Leuven uitgeweken, aan den prior aldaar, Ulimmerius, een eigenhandig door Thomas geschreven codex brachten, waarin benevens zijn *Soliloquium* en zijne *Elevatio mentis* — beide behoorende tot zijne allervroegste werkjes, — ook de drie eerste Imitatieboeken waren vervat, doch slechts „het begin van het vierde." Misschien waren het juist de vier eerste

(1) *Moral. Cort,*, bl. 15, 16.

Digitized by Google

kapittels, welke hij nog geen priester zijnde schreef. Toch ontvangt men, dunkt mij, het Vierde Boek der Navolging lezende eenigszins den indruk, alsof de schrijver het uitsluitend tot eigen stichting samenstelde en niet in 't licht wilde geven.

P. Santini, die twaalf bladzijden gewijd heeft aan het vraagstuk: „In qual tempo Tommaso compose l'Imitazione," is van oordeel dat de vier boeken niet kunnen vervaardigd zijn na 1415. De codices van Mölk en van Arthur Loth, meent hij, verbieden aan een later tijdstip te denken (1). In elk geval echter zou dat slechts gelden van het in die manuscripten alleen vervatte Eerste Boek. En dat deze, ook wat het Eerste Boek betreft, ons geenszins nopen om van een later jaargetal af te zien, is uit hetgeen door mij in 't midden werd gebracht, naar ik vertrouwen durf, te over gebleken.

Bl. 200.

Het feest van St. Ambrosius werd volgens oude Utrechtsche Missalen den 4[den] April gevierd en op dien dag viel in het jaar 1393 Goede Vrijdag.

Bl. 202.

„Het jaartal 1462, merkt prof. Acquoy hier aan, is blijkbaar eene drukfout voor 1464, maar de bijvoeging „76 jaren" enz. schijnt iets anders te wezen. Althans in de uitgave van het „Chronicon Windesemense" door Rosweyde zoekt men haar aan het einde van den Prologus te vergeefs." Ik moet daarop antwoorden dat het jaartal 1462 heusch geen drukfout is en ik het niet kan terugnemen, wijl de bijvoeging „76 jaren, zegt hij (Busch) aan 't einde van deze (de voorrede)" met de waarheid overeenstemt. Mijn exemplaar althans — en de overige exemplaren kunnen moeielijk daarin verschillen — der uitgave van het *Chronicon Windesemense* door Rosweyde geeft werkelijk in den Prologus van zijn *Libellus de viris illustribus* op de keerzijde van het (ongepagineerde) tweede blad te lezen: „Qui autem patres nostri primitivi vitae sanctitate et doctrina vere fuerunt illustres *hodie* quoque *post septuaginta sex annorum curricula* in moribus, sancta conversatione et vita fratrum devotorum monasterii et capituli nostri generalis de Windesem relucet," enz. Volgens zijne eigen opgave alzoo schreef hij of

---

(1) *I diritti* enz. II. bl. 116.

Digitized by Google

voltooide hij den Prologus te Sulta in 1462, en dat hij daar toen ook het tegenwoordige slotkapittel LXXII aan het werk toevoegde, schijnt te blijken uit den aanhef van het te Windesheim omstreeks 1459 geschrevene kapittel LXVIII, waarin hij duidelijk zegt zijne taak volbracht te hebben, en „in fine hujus libri..... pro bona complenda" nog het leven, de zeden, den wandel en het „regimen scholarum" van den te Windesheim begraven voortreffelijken magister Johannes Cele, als een aanhangsel, te willen beschrijven. Het thans laatste kapittel begint wederom met „In fine hujus voluminis" en heeft dan ook alles van eene later bijgevoegde nabetrachting.

Bl. 203.

Volgens Sanderus' *Chorographia Sacra Brabantiae* (1) werd het vrouwenklooster bij Zevenborn, dat werkelijk, gelijk ik had vermoed, tot een anderen dan den Windesheimer tak der reguliere kanunniken behoorde, door kwaadwilligen in de asch gelegd op 5 April 1456. Daar Thomas zich dat jaar niet wel meer wist te herinneren, moest het allicht een tien- of twaalftal jaren geleden zijn. Een bewijs, zoo als ik zeide, dat hij het *Chronicon* van Busch alreede kon hebben gelezen.

Bl. 204.

„Post Missam" voor „post praemissa" is denkelijk in Rosweyde's uitgave van het *Chronicon Windesemense* niets anders dan eene door hem over 't hoofd geziene drukfout. In zijne „Notatio" achter de „Vindiciae Kempenses" althans, waar hij de geheele plaats van Busch herhaalt, leest men niet „post Missam" maar „post praemissa." Dit hebben dan ook, naar Dr. Nolte mij verzekert, alle door hem geziene handschriften.

Bl. 206.

De Leidsche hoogleeraar had nu zelf reeds ingezien, dat de Windesheimer „niet volgens opdracht van wijlen den prior Johannes Vos, maar van den regeerenden prior Johannes van Naaldwijk zijn „Chronicon" geschreven heeft," van welken „venerabilis pater Joannes in Windesem" ook elders door hem melding wordt gemaakt. Dat hij over dezen prior superior

---

(1) Hagac-Comitum apud Christianum van Lom, bibliopolam 1727.

Digitized by Google

„geen woord van lof spreekt," behoeft ons, dunkt mij, niet te verwonderen. Hij moest toen hij begon vooruitzien dat de man zijn *Chronicon* zou lezen en had zich dus wel te wachten voor lofspraak welke naar vleitaal zou zwemen. Thomas à Kempis hadde hij gewis meer kunnen prijzen dan hij gedaan heeft door hem „vir probatae vitae" te noemen. Hij vergenoegde zich met die woorden, wijl het althans zeer mogelijk was, dat ook den ootmoedigen grijsaard op den Agnietenberg het boek nog in handen zou komen. Johannes van Naaldwijk derhalve kan almede, geloof ik, een zeer voortreffelijk man en zeer bevriend met Busch geweest zijn, al wordt door dezen niet met bijzonderen ophef van hem gewaagd.

Bl. 211.

De „goede punten" hier vermeld waren, gelijk de heer Acquoy te recht aanmerkt, geene lijfspreuken van den prior Johannes van Heusden, maar van den supprior Arnold van Calcar. Zie *Chron. Wind.* bl. 356.

Een „rapiarium" aan te leggen was destijds toch zeer gebruikelijk. Johannes Cele wilde volgens Busch (*Chron.* bl. 605) dat elk zijner jonge scholieren een „rapiarium theologicale" zou hebben. In de Emmanuelshuizen vond ik een zeer uitvoerig rapiarium uit het begin der 16de eeuw, naar het schijnt van eene kloosterzuster of eene devote, waarin o. a. tamelijk lange plaatsen uit Suso, uit Ruysbroek, uit de Imitatie, en ook een nog geheel onbekend stukje uit Mande's boek *De raptibus* etc. voorkomen, alles zonder de namen der auteurs.

Bl. 222.

Ongelukkig heeft de geleerde professor zich uitgedrukt toen hij schreef: „In het midden der 17de eeuw kwam daar van Franschen kant nog een tweede mededinger (naar het vaderschap der Navolging), de bekende Parijsche kanselier Johannes Gersen bij." De kanselier was de eerste mededinger des Agnietenbergers en reeds, blijkens vele codices, in de tweede helft der 15de eeuw. Hij was zelfs, gelijk wij getoond hebben, nagenoeg de eenige ernstige mededinger, want ook de schrijvers der codices met den naam van Johannes Gersen dachten daarbij aan niemand anders dan den kanselier, die ook wel zoo werd geheeten. Bedoelde Dr. Acquoy dat eerst in het midden der 17de eeuw de candidatuur van Gerson door

Digitized by Google

Fransche schrijvers in opzettelijk daartoe uitgegeven boeken werd gesteld? Niet onwaarschijnlijk. Maar in dien zin werd ook het auteurschap des Kempenaars eerst door Rosweyde verdedigd. Dat Thomas „tot omstreeks 1600 algemeen" als auteur beschouwd werd, is in allen gevalle minder juist gezegd.

Bl. 235.

„Schyr" lees: Scheyern.

Hier moet ik bij Gersen's vrienden weder verschooning vragen voor niet genoeg betrachte volledigheid in het opgeven hunner codices. Vijf met den naam van Johannes Gersen, door Dr. Wolfsgruber aangevoerd, zijn schandelijk door mij overgeslagen: een naar Mabillon genoemde, twee naar Muratori geheetene (welke ik in deze *Nalezing* om eene andere reden reeds heb behandeld), een van Tubingen en een van Petersburg. Ik mag in alle oprechtheid verzekeren dat ze geenszins voorbedachtelijk ongenoemd zijn gebleven. Al waren ze een paar dozijnen, zij zouden ons niet verlegen doen staan, want ieder Johannes Gersen in eenen codex, vóór Cajetanus, pleit, gelijk ik toonde, voor *den* Johannes Gersen, d. i. den Parijzer kanselier, die spijt alle mogelijke codices de Navolging niet kan hebben geschreven. Ik verzuimde de opgave van Malou behoorlijk te controleeren. Ook ben ik eigenlijk slechts ten aanzien van drie codices in zooverre plichtig, wijl Dr. Wolfsgruber zelf blijkbaar de andere twee niet vertrouwt. Den Tubinger, geeft hij te kennen, zou wel eens kunnen overkomen dat „die Hauptüberschrift Joannis Gersen abbatis" als „Zufügsel einer spätern Hand erwiesen würde (1)," en ook bij den Petersburger teekent hij aan: „Leider ist aus dem Berichte (2) nicht abzunehmen, ob der Cod. der Imitatio auch sicherlich aus dem Jahre 1466 stammt, und ob die Gersen nennende Angabe anfechtbar ist." Jammer inderdaad, want de Tubinger codex heeft nog wel: „Joannis Gersen abbatis," en misschien de Petersburger ofschoon dat door den beschrijver, geen Gersenist, niet wordt opgegeven,

---

(1) *Giovanni Gersen*, bl. 152.

(2) Ald. De geleerde schrijver heeft dezen codex niet gezien en kan alleen citeeren de woorden van Dudik in diens *Historische Forschungen in der kaiserlichen öffentlichen Bibliothek zu St. Petersburg*, Wien. 1879.

Digitized by Google

insgelijks. Wanneer eene „spätere Hand" eenen codex met „Johannis Gersen" als „Zufügsel" verrijkte, zou zij niet licht vergeten in dat toevoegsel het woord „abbatis" op te nemen.

Bl. 251.

Op het titelblad van het eerste deel der te Keulen in 1483 verschenen *Opera omnia* van Gerson, wordt de schrijver genoemd „Dominus consolatorius Johannes de Gersonne (1), en in het tweede deel leest men: „Per Dominum Joannem de Gersenne." Men ziet dat dit laatste geheel beantwoordt aan „Giovanni de Gersenis," waarop de Gersenisten zich beroepen.

Bl. 252.

Men moet niet uit het oog verliezen, dat de vermaarde kanselier een geheel gelijknamigen broeder had die abt was van het Celestijner klooster te Lyon. Zeer mogelijk dat iemand dit wetende en de Imitatieboeken, die blijkbaar het werk van een kloosterling zijn, afschrijvende uit een codex met den naam van Johannes Gersen, gemeend heeft in dezen wel den abt te moeten zien, en uit dien hoofde er stoutweg „abbatis" bijgeschreven. Ook mogelijk dat hij, met Fransche celebriteiten minder bekend, den kanselier Gerson of Gersen met diens gelijknamigen broeder abt vereenzelvigde: eene verwarring waaraan zelfs een man als de geleerde kardinaal Bellarminus zich heeft schuldig gemaakt. In de Keulsche uitgave (1613) van zijn werk *De Scriptoribus ecclesiasticis* schreef deze: „Johannes Gerson, Gallus, monachus Coelestinus." Ja, zelfs een geleerde die geruimen tijd in Frankrijk gewerkt had, Possevinus, was niet beter op de hoogte en schreef: „Joannes Gerson, Gallus Monachus ordinis Coelestinorum, et deinceps monasterii Lugdunensis prior, demum vero Academiae Parisiensis Cancellarius." Door deze naar het schijnt volstrekt niet ongewone dwaling vooral laat zich verklaren, hoe velen er toe komen konden den kanselier als auteur der Navolging te beschouwen.

---

(1) Amert, *Deductio Critica*, bl. 150.

Digitized by Google

Bl. 254.

Naudé verzekert in zijn verslag van een officieel onderzoek (1), waaraan o. a. deze wiegedruk in 1641 te Rome werd onderworpen, dat de aanteekening toen nog zeer versch bleek. Bovendien was zij over eene vroegere aanteekening heen geschreven, zegt hij, en wel zoo onhandig dat de oorspronkelijke woorden in hun geheel nog onderscheidbaar waren gebleven. O. a. had er „Thomas" gestaan en dit woord was zoo ongeschikt veranderd in „Johannes," dat een der aanwezigen (2) die geheel ter goeder trouw was en hoegenaamd geen argwaan koesterde, er niet „Johannes" maar „Thomas" had gelezen. Of er oorspronkelijk nog meer heeft gestaan, en zoo ja, of „Thomas" er „abbas vercellensis" genoemd was, vindt men door Naudé niet medegedeeld. Die benaming zou niet behoeven te bevreemden, want een Thomas Gallus was immers werkelijk te Vercelli abt van St. Andreas geweest. Later zijn Gersen's vrienden nog wel steeds voortgegaan zich op deze incunabel te beroepen, maar te berde gebracht werd zij niet. Zij kon dan ook niets verstandigers doen dan verdwijnen.

Bl. 256.

„Monachus" in de *Tablet* blijft als zeker nog slechts staande houden, „dat de Navolging van Christus werd geschreven door een Benedictijner monnik en abt genaamd Johannes met eenen toenaam ongeveer „Gersen" luidende," en erkent voorts: „Dat die abt in de 13de eeuw de abdij van St. Stephanus te Vercelli bestuurde, is niet meer dan waarschijnlijk; dat hij geboren was te Cavaglià, is naar mijn gevoelen slechts flauw waarschijnlijk (is but slightly so)." Hij vervolgt: „Ik heb in Canetti gelezen, dat Canabacum en Caballiacum „promiscuously" in oude oorkonden voor Cavaglià gebezigd werden, maar hij geeft geene voorbeelden, en te vergeefs heb ik onderzocht de titels van ettelijke honderden Vercelleesche acten of charters, waarvan vele op Cavaglià betrekking hadden, teneinde mij omtrent dit punt te vergewissen."

Zoo beginnen thans zelfs Benedictijnen hunnen held te onttakelen. Het is gansch niet zeker meer dat hij abt te Ver-

(1) Medegedeeld door Amort, *Plena ac succincta Informatio* enz. bl. 252 vlg.
(2) Vincentius Galeotti, die zelf het verslag officiëel onderteekende.

Digitized by Google

celli is geweest. Het is zeer onwaarschijnlijk dat hij geboortig was van Cavaglià. Hij wordt een geheel nevelachtig wezen. „Monachus" weet nog slechts te verhalen: Er was eens een Benedictijner monnik en abt die de Imitatio Christi schreef, en Johannes met den toenaam ongeveer van „Gersen" heette. 't Is waar, dat „Monachus" nog niet alles wil prijs geven. „Ik houd het voor meer waarschijnlijk, zegt hij, dat Canabacum is „het Canaveesche" (een district in Piemont), waarvan in de Vercelleesche charters dikwijls wordt gewaagd." Alzoo, alsof wij zeggen zouden: „Er was eens in het Geldersche of in het Gooiland een Benedictijner monnik en abt die" enz. enz.

Bl. 265.

Zeer merkwaardig is onder dit opzicht de met 1467 gedagteekende codex der Benedictijner abdij te Scheyern. Oorspronkelijk werd daarin als schrijver der Imitatie genoemd — men kan het nog even zien — Johannes Gersen, weshalve diens vrienden den codex dan ook voor geen goud zouden missen. Nu wil echter het geval dat die naam daarin is uitgewischt en door den naam van Thomas a Kempis vervangen, welke beide feiten natuurlijk niemand anders op zijn geweten heeft dan een Benedictijner monnik in het klooster zelf, en gewis vóór 1617, want na Cajetanus hadde niemand te Scheyern ze op zijne verantwoording durven nemen. Een zoon derhalve van St. Benedictus te Scheyern in de 15de of 16de eeuw begreep dat Johannes Gersen geschrapt moest worden, wijl de vermaarde kanselier onmogelijk de Navolging van Christus kon hebben geschreven. Aan een anderen Johannes Gersen, eenen abt te Vercelli, tot de Benedictijner orde behoorende, dacht toen blijkbaar onder de Benedictijnen zelven nog niemand.

Dat ook na Cajetanus een abt Albert van St. Pieter te Salzburg het auteurschap des gewaanden Vercelleeschen abts geenszins zou hebben willen beëedigen, heb ik aangeteekend, en zoo zullen er, mag men vertrouwen, wel altijd eenige zonen van St. Benedictus zijn geweest. Amort noemt er eenige uit de 17de eeuw die Thomas als schrijver der Imitatie erkenden. Voor hem verklaarde zich ook in onzen tijd te 's Hage de geleerde Dom Pitra, thans te Rome kardinaal. Het werk van Dr. Wolfsgruber heeft de zaak vooral niet verbeterd. „Gründlicher als es von Wolfsgruber geschehen ist, sagte mir ein Ordensgenosse desselben, konnte die Gersenisti-

Digitized by Google

sche Sache in ihrer Haltlosigkeit nicht gezeigt werden," getuigt Dr. Grube in de *Historisch-Politische Blätter.*

Bl. 270.

Tambaco of Tanabaco werd ook wel nog anders geschreven en het zuivere omtrent dien plaatsnaam wisten sommigen of velen destijds blijkbaar niet. Marchand citeert in zijne *Histoire de l'Impr.* P. 11, bl. 66 eene valschelijk met 1366 gedagteekende incunabel: „Joh. de Taonbaco ou Tampaco de Consolatione Theologiae."

Alvorens deze *Nalezing* te sluiten mag ik nog iets aanvoeren tot staving der beteekenis door mij gegeven aan de woorden „in Trajecto" van den Kirchheimer codex, en dat uit Busch zelven, die wel eens, gelijk ik zeide, de schrijver der aanteekening zou kunnen zijn geweest. Spreekt hij *Chronic*, bl. 319 van de „congregationes (fraterhuizen) Westphaliae, Saxoniae, Coloniae," dan bedoelt hij met „Coloniae" blijkbaar niet de stad maar het „Erzstift" Keulen. Noemt hij bl. 663 als te Zwolle onder Cele studeerende „Colonienses et Treverenses, Leodicenses et Trajectenses, Brabantini, Flamingi, Westphali et Hollandini, Saxones, Clivenses, Gelrienses, Frisones," dan heeft hij klaarblijkelijk desgelijks studenten niet uit de steden Keulen, Trier, Luik en Utrecht, maar uit de stichten van dien naam op het oog. Door „Trajectum" ziet men bij hem zelfs ook wel aangeduid „het Stichtsche" in onderscheiding van Salland, Drenthe enz. Zoo gewaagt hij bl. 317 van de fraterhuizen „per totam istam patriam, Zallandiam, Westphaliam, Gelriam, Brabantiam, Hollandiam, Zelandiam, Drentheam, Twentheam, Frisiam, Trajectum" enz.

De Kirchheimer codex is niet de eenige waarin wij „Trajectum" voor het land of sticht Utrecht zien gebruikt; de Rottenbucher almede geeft te lezen: „Viri egregii Thomae montis S. Agnetis in Trajecto regularis canonici libri de Imitatione Christi numero quatuor." Amort *Ded. Crit.* bl. 221.

Digitized by Google

TIEN NOG ONBEKENDE CANTICA SPIRITUALIA

VAN

THOMAS A KEMPIS.

Bezitten de Emmanuelshuizen alhier, gelijk ik mededeelde, in hunnen kleinen schat van oude handschriften en wiegedrukken o. a. een alouden en wel, zooverre tot nog toe gebleken is, den alleroudsten codex der Navolging van Christus: ik mocht er nog een ander manuscript in ontdekken dat als niet minder belangrijk verdient te worden beschouwd: een manuscript bevattende tien nog onuitgegevene en geheel onbekende *Geestelijke Liederen* van Thomas à Kempis.

Het handschrift bestaat uit slechts 32 tamelijk dunne papieren bladen groot duodecimo, doch vormt een aardig boekdeeltje met eene incunabel welke in denzelfden sierlijken lederen band er vóór geplaatst is, bevattende eerst het nog al lijvige werkje *De spiritualibus ascensionibus* van den vermaarden Deventerschen frater Gerhardus van Zutfen en vervolgens het korte stukje van ik weet niet welken auteur: *De quatuor in quibus incipientes Deo servire debent esse cauti, si proficere volunt.* De 32 bladen zijn met matig kleine letter beschreven door eene geoefende hand — waarschijnlijk kopiist — die alle destijds gebruikelijke verkortingen doorgaans vlijtig te baat nam, doch van sierlijkheid weinig, van duidelijkheid nog minder en van nauwkeurigheid zelfs dikwijls volstrekt geen werk maakte. Voor de opschriften alsmede voor elke letter aan het begin van een volzin ziet men rooden inkt gebezigd, en dat is somtijds ook de eenige onderscheiding voor de beginletters der verschillende stukken, die echter meestal een sierlijker vorm hebben en niet onaardige, hier en daar zelfs zeer fijne,

Digitized by Google

veelkleurige arabesken vertoonen. Interpunctie ontbreekt zoo goed als geheel; hoogstens vindt men af en toe een punt aangebracht, dat al naar omstandigheden ook voor komma, dubbel komma, punt-komma, zelfs voor vraag- en uitroepingsteeken dienst moet doen. De *i* heeft meesttijds althans haar klein rond puntje.

De herkomst van het manuscript is niet twijfelachtig: vóór in het boekje op een schutblad staat met vierkante groote letter — *in fractura* (1), gelijk ze destijds genoemd werd — „Hic liber pertinet in domo clericorum Zwollis." Het behoorde alzoo voorheen aan het „Klerken" — of „Fraterhuis" te Zwolle en was allerwaarschijnlijkst ook wel in dat huis door een der broeders van het Gemeene Leven vervaardigd.

Gedagteekend is het niet, maar dat het in de laatste helft en denkelijk in het laatste vierendeel der 15de eeuw moet ontstaan zijn, blijkt uit allerlei omstandigheden. Het schrift — *in breviatura* — draagt alle kenmerken van dat tijdperk en het watermerk P., eenen Philippus van Bourgondië aanduidende, laat zich daarmede zeer wel overeenbrengen. Dat de bijgevoegde incunabel uit dien tijd moet dagteekenen is duidelijk. Zij heeft nog al het aanzien van een manuscript; noch drukker, noch drukplaats, noch jaartal worden vermeld; zij is bijgewerkt door eenen „verluchter," en blijkbaar door denzelfden die ook in het handschrift de beginletters schilderde. Alle reden bestaat er om aan te nemen dat ze omstreeks 1477 of 1483 bij Paffroet te Deventer verscheen, en ons manuscript derhalve kan noch veel vroeger, noch veel later in het Fraterhuis te Zwolle uit de pen zijn gevloeid.

Behalve eene niet lange *Ammonicio notabilis* van een mij onbekenden auteur, tot het mijden van de straffen des vagevuurs opwekkende, en het geheele 47ste kapittel van het Derde Boek der Imitatie, bevat ons boekje uitsluitend gezangen, kortere, meerendeels zeer korte welke „Antiphonae," en langere, tamelijk lange welke „Hymni" of „Cantica" worden genoemd. De antiphonen en ook sommige, niet in gelijke strophen afgedeelde hymnen of cantica zijn doorloopend voorzien van zangnoten, welke in de regelmatig afgedeelde liederen natuur-

(1) Over de verschillende soorten van schrift bepaaldelijk in den Windesheimer kring zie o. a. Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, D. I. bl. 214.

Digitized by Google

lijk slechts boven de telkens eerste strophe behoefden te worden geplaatst.

Het getal der hymni of cantica bedraagt negentien. Vier er van zijn de bekende *Hymni de quatuor novissimis* gedicht door den H. Petrus Damianus, die dan ook uitdrukkelijk als de auteur wordt bestempeld. Een ander lied — het allerlaatste — herkent men aanstonds als den kerkelijken hymnus op het feest van Kerkwijding, niet in den zuiver metrischen, sierlijk classieken vorm als thans het Romeinsche brevier hem heeft, maar bloot rythmisch en eenigszins kreupel, zooals hij vroeger bestond bij de Windesheimers (1) en ook nu nog voorkomt o. a. in het brevier der paters Predikheeren. Geeft tegenwoordig het Romeinsche brevier de eerste strophe b. v.:

Coelestis urbs Jerusalem,
Beata pacis visio,
Quae celsa de viventibus
Saxis ad astra tolleris,
Sponsaeque ritu cingeris
Mille angelorum millibus:

in ons Zwolsch gezangboekje luidt ze:

Urbs beata Jherusalem,
Dicta pacis visio,
Quae construitur in coelis
Vivis ex lapidibus
Et angelis coronata
Ut sponsata comite

Ook het getal der strophen stemt overeen.

Onder de veertien overige liederen bevinden zich vier bekende, door Sommalius uitgegevene van Thomas, alle vier uit den eersten bundel — het zestal — niet uit den tweeden bundel — het twaalftal — der *Cantica Spiritualia*. Het zijn n°. II van Sommalius beginnende met

„O qualis quantaque laetitia,"

n°. III beginnende met

„Cives coeli atteudite,"

---

(1) Blijkens eene schoone, onder n°. 588 in de rijke stadsbibliotheek te Deventer bewaarde incunabel: „Breviarium horarum canonicarum juxta ritum et ordinem capituli de Windesim. Anno salutis M°CCCC°XCIX," gedrukt te Schoonhoven.

Digitized by Google

n⁰. V beginnende met

„Adversa mundi tolera,"

en n⁰. VI beginnende met

„O dulcissime Jesu."

Opmerking verdient dat het lied „Adversa mundi tolera" in ons Zwolsch gezangboekje twaalf regels minder telt dan in Sommalius' uitgave. Te recht, want die twaalf regels opmerkzaam gadeslaande en vooral ze vergelijkende met wat voorafgaat ziet men gereedelijk, dat ze eigenlijk geen deel uitmaken van het lied, maar een bundeltje onderling weinig samenhangende spreuken van Thomas vormen, hoedanige er een aantal door Sommalius onmiddellijk vóór dezen bundel *Cantica Spiritualia* worden medegedeeld. Dat de vermaarde uitgever der *Opera Omnia* dit niet heeft ingezien moet des te meer verwondering baren, wijl juist bedoelde twaalf regels met verandering van slechts twee onbeduidende woorden onder die bundeltjes spreuken door hem zijn geplaatst (1).

Gedeeltelijk vóór, gedeeltelijk tusschen en gedeeltelijk achter die vier bekende liederen des Kempenaars ziet men in het Zwolsche gezangboekje tien tot dus verre geheel onbekende, waarvan hij niet de auteur genoemd wordt, zoomin als de vier bekende aan hem worden toegeschreven, doch welke hij wel even zeker, mijns bedunkens, als de van hem bekende moet hebben gedicht.

Ik heb in beraad gestaan hoe die tien liederen te publiceeren. Onder critisch oogpunt scheen het raadzaam ze te geven zooals ik ze in het Zwolsche handschrift vond: met de eigenaardige spelling en met de af en toe blijkbaar foutieve lezingen. Ik heb er niet toe kunnen besluiten. De meeste, verreweg de meeste lezers zouden mij voor zulk eene uitgave, vrees ik, weinig dank weten. Sommigen zouden klagen over onverstaanbaarheid, anderen ten minste over ongenietbaarheid der aldus uitgegeven liederen. Ik volg derhalve het voorbeeld van Sommalius en geef ze zooals zij behoorden geschreven te zijn. Wie eenige kennis heeft aan handschriften van dien tijd begrijpt toch wel dat er „*e*" staat waar ik *ae* geef, dat

(1) Zoo is ook het geheele n⁰. III van Sommalius' zestal niets anders dan een bundeltje spreuken door hem zelven vóór de *Cantica Spiritulia* medegedeeld.

Digitized by Google

damnatus „dampnatus," *mihi* „michi," *Jesus* „Jhesus," enz. gespeld is.

Zulke veranderingen aan den voet der bladzijden te vermelden mocht ik dan ook overbodig achten. Aangeteekend heb ik slechts de foutieve lezingen, waarvoor ik hoop de rechte in de plaats te hebben gesteld, die meestal reeds door de versmaat of door het rijm werden aangegeven, zoodat ik slechts zelden tot conjectuur de toevlucht behoefde te nemen. In de liederen welke uit regelmatige strophen bestaan heb ik mij duidelijkheidshalve veroorloofd deze te nummeren. Overigens plaats ik de liederen in dezelfde volgorde als de samensteller of de kopiist van het boekje. Of de kopiist, zeg ik, immers, gelijk ik reeds aanmerkte, de somtijds zeer dwaze fouten van het manuscript geven allen grond tot het vermoeden dat wij niet te doen hebben met den oorspronkelijken samensteller, die misschien wel geruimen tijd vroeger zal hebben gewerkt.

I.

Hymnus de beneficiis Dei generalibus et specialibus.

1.

Angelorum si haberem
Linguas necnon hominum,
Te laudare non valerem,
Summe Pater luminum,
Quantum merito deberem,
A quo datum optimum.

2.

Ad te namque me creasti
Potenter ex nihilo,
Secundum te me formasti
Profundo consilio
Angeloque coaequasti
Mentis privilegio.

3

At viribus animatus
Supernis et infimis
Brutis per te (1) sum praelatus
Ut decor imaginis,
Sanctus, prudens, temperatus,
Justus, impassibilis.

4.

Sed parum mihi donasses
Formando tam inclytum,
Transgressorem si damnasses
Ingratum et tumidum,
Deceptumque ni salvasses
Miserum ac perditum.

5

En tu mihi supplantato
Nequiter a daemone
Pie spem, illo damnato,
Praebuisti veniae,
Tempore gratiae nato
Locum dando pascuae.

(1) In plaats van „per te sum" heeft het manuscript de woorden „enim tunc," welke geen zin geven.

Digitized by Google

6.

Me peccantem tolerasti
Satis longanimiter,
Deviantem revocasti
Compungens salubriter (1),
Meque culpantem quitasti
De culpa totaliter.

7.

Tu me valde vulneratum
Lavans sanas undique,
Lotum ungis et (2) sanatum
Oleo laetitiae,
Spe per vulnus sublevatum
Miro lustras lumine.

8.

Tunc in bono me firmando
Periclis (3) me substrahis,
Nunc mihi coöperando
Nova dona tribuis.
Haec tollendo seu donando
Lucrum meum appetis.

9.

Tu mihi das affluenter
Opportuna victui,
Tuque largiris clementer
Congrua vestitui,
Mei curam gerens semper
Ut oculi proprii.

10.

Est et justum gloriari
Quod dignus sum habitus
Hic propter te tribulari
Intus et exterius,
Nam in hoc solet probari
Praedilectus filius.

11.

Omnis tua creatura
Multum mihi proficit,
Nam tam usu quam factura
Primum fontem repetit.
Sic natura. sic scriptura
Semper in te refluit.

12.

Sed tu mihi profuisti (4)
Plus cuncta quam entia,
Pro me carnem induisti
Cum mira clementia,
Meque totum redemisti,
Patris Sapientia.

13

O Paternae bonitatis
Inexhausta pietas,
In Filio patet satis
Ad me tua caritas.
Laudis (5), lucis, majestatis
Tibi hinc perennitas. Amen.

---

(1) Er staat: „Salubria."
(2) „et" is uitgelaten.
(3) Er staat „periculis" in strijd met de versmaat.
(4) Er staat: „refuisti."
(5) Er staat: „laudes."

Digitized by Google

II.

De gratuita dignitate Dei ad hominem.

1.

Quanta mihi cura de te,
Homo, si cognosceres,
Tam miser et inops in te
Nequaquam existeres.
Sed quia remotus a me
Quid exul tu (1) fluctues,
O si tu hoc saperes.

2.

In abysso deitatis
Finxi te de nihilo,
Summae quoque Trinitatis
Signavi signaculo,
Tuque liber prae creatis
Comparatus angelo.
Tam nobilis es, homo.

3.

In loco te voluptatis
Gloriosum posui,
Per ministrum falsitatis
Decepto condolui,
Vesteque simplicitatis
Indutum te vestii.
Sic, homo, pro te fui.

4.

Te juste quamvis fugavi
De loco laetitae,
Nequaquam tamen privavi
Spe misericordiae,
Nam suo praedestinavi
Salvare te tempore.
Hinc, homo, dilige me.

5.

Satana semper damnato
Nasci pro te volui,
Malo nullo perpetrato
Poenam pro te subii.
Me circumciso oblato (2)
Legem non praeterii.
Scis, homo, cur id egi?

6.

Quid faciendum non feci
Homo cum hominibus.
Te docui, te perfeci
Verbis et operibus,
Corporis mei refeci
Mysticis te dapibus.
Quid, homo, vis amplius?

7.

Spretus coram et abjectus
Veluti vas perditum,
Sputis ac plagis affectus
Mala ferens omnium,
Ut reprobus, non electus
In oculis hominum.
Id, homo, pro te totum.

8.

Pro te pedes, pro te manus
Perfossae saevissime,
Spinis caput, ense latus (3)
Vulneratum impie;
Felle quoque pro te potus,
Crucifixus undique.
Sic, homo, dilexi te.

---

(1) Er staat: „in."
(2) Er staat: „ablato."
(3) Een kreupelrijm als „manus latus" was niet ongebruikelijk.

Digitized by Google

9.

Quia pro te pauper natus (1)
Tu ditaris meritis,
Quia pro te crnciatus
Tu quitaris debitis,
Et quia glorificatus
Coronaris praemiis.
Quid, homo, mihi pro his?

10.

O caritas inaudita
Stupendaque pietas,
Deitati quod unita
Mea sit humanitas.
Hinc tibi sit infinita
Laus, majestas, claritas,
O beata Trinitas. Amen.

III.

De praecipuis beneficiis Dei hymnus gratiarum actionis (2).

1.

Creaturarum
Omnium merita
Simul in unum
Si forent congesta,
Laude nequirent
Efferre te digna,
Trinitas sancta.

2.

Quae bonitatis
Tuae divitias
Abunde satis
In hominem monstras (3),
Quem prae creatis
Cunctis consideras (4)
Ac multum amas.

3.

Quantum amasti
Hunc supra meritum,
Hoc declarasti,
O Pater omnium,
Quia donasti
Pro vita hominum
Tuum Filium

4.

Quam amplectendum
Quod lumen luminis,
Patris quod Verbum
Natus sis Virginis,
Ut per teipsum
Succurras perditis
Adae filiis.

5.

Nam caritate
Tua per omnia
De potestate
Liber tyrannica,
Jam dignitate
Fruor deifica
Diu perdita.

---

(1) De uitlating van „sum" schijnt de Duitsche afkomst des dichters nog te verraden. Een Duitscher kan zeggen: „Weil ich arm für dich geboren, wirdst du mit Verdiensten bereichert."

(2) In den vrijeren vorm eener *Sequentia*, gelijk onderscheidene *Cantica* van Thomas à Kempis bij Sommalius. Zoo ook VI, VII en VIII.

(3) Zoo vordert de maat. Er staat: „demonstras."

(4) Er staat: „consileas."

6.

Me (1) ni amasses,
Tunc quantum carneus,
Me ni salvasses,
Jam essem reprobus,
Nî triumphasses,
Coelestis aditus
Mihi invius.

7.

Vere amator
Tu fidelissimus,
Vere salvator
Tu invictissimus,
Tu praemiator
Superlargissimus,
Satis omnibus.

8.

Nam te nascente
Confertur pretium,
Te moriente
Solvitur debitum,
Te resurgente
Panditur meritum,
Datur praemium.

9.

Quam operose
Tu mihi genitus,
Quam fructuose
Tu mihi mortuus,
Quam gloriose
Cernitur vacuus
Tuus tumulus.

10

Te honorare
Prout nunc appeto,
Te redamare
Quantum nunc debeo,
Teque laudare
Quamvis nequivero,
Numquid tacebo?

11.

A quo creatus
Laus sit ingenito,
Per quem salvatus
Honor sit genito,
In quo renatus
Decus Paraclito,
Simplici Deo. Amen.

IV.

De beneficiis Dei spiritualibus.

1.

O quid laudis, quid honoris
Reddam tibi debite,
Factus homo vi amoris
Patris unigenite,
Per quem omnibus in horis
Tanto donor munere.

2.

Te (2) in carne veniente
Spiritu vivificor
Te penose moriente
Peccato commorior,
Inque cibum te tradente
Tibi totus unior.

3.

O vitale nutrimentum
Prae cunctis optabile,
Praecellens medicamentum
Tu languentis animae,
Cibans mentem, dans augmen-
Virtutis et gloriae. (tum

(1) Er staat: „Ne"
(2) Achter „Te" staat een hier onbruikbaar „jam."

4.

Eja quantum me amasti
Vocatum prae millibus,
Quia te jam hic donasti
Pie meis usibus,
Fruendumque post servasti (1)
Te cum tuis omnibus.

5.

Tu mihi resurrexisti
Sursum levans animum,
Mihi coelos ascendisti,
Monstrans ubi bravium,
Desolato promisisti
Spiritum paraclitum.

6.

Hic nunc mulcens consolaris
Per prospera placida,
Nunc flagellans comminaris
Per adversa tristia,
Sed si pure diligaris,
Utraque salubria.

7.

Hujus inspiratione
Foetent mi (2) carnalia,
Hujus consolatione
Placent carni gravia (3),
Hujus quoque unctione
Patent spiritalia.

8.

Nam bona quae non cernuntur
Carnis ullis sensibus
In uno vere (4) noscuntur
Hujus dono Spiritus,
In quod scire (5) suspenduntur
Cunctis charismatibus.

9.

In se quid hoc unum tantum
Nunquam valet exprimi,
Quale sit in se vel quantum
Fide solet concipi.
Hoc solum tamen amantum
Fide potest adspici (6).

10.

En pluralitas donorum
Tantum venerabilis
Cordibus fit devotorum
In uno capabilis.
Eja largitor eorum
O quantum laudabilis.

11.

Supra modum exalteris
Hinc, Pater fons luminum,
Ubique glorificeris
Hinc, Fili lux hominum,
Sine fine hinc lauderis,
Paraclite tristium. Amen.

---

(1) Er staat: „Salvasti."
(2) Aldus dikwijls voor „mihi."
(3) Er staat: „gravi."
(4) Er staat: „fere."
(5) Zoo staat er. Zou men niet „mire" moeten lezen?
(6) Er staat „fides" en, naar het schijnt „adimi:" eene onmogelijke lezing. Het „unum" zal wel de „unctio" des H. Geestes waarvan in de zevende strophe is gesproken, moeten zijn.

Digitized by Google

V.

Hymnus de miseriis hujus vitae.

1.

Mirum est si non lugeat
Qui experimento probat,
Quod vivere in saeculo
Labor, dolor, afflictio.

2.

Et quamvis juste vixerit
Tamen hic vivens nemo scit,
An electus an reprobus
A Deo sit praecognitus.

3.

Heu quid aliud vivere
In hujus mundi carcere
Quam a Deo recedere
Et peccatis se subdere.

4.

Sic cum virtus deseritur,
Iniquitas perficitur,
Ventus pro Deo colitur,
Mundo ad votum vivitur.

5.

Heu quid aliud vivere
In hujus mundi carcere,
Quam inermem continue
Belli stare in acie.

6.

Nam inconstanter vivere
Cum inimicis animae,
Carne, mundo ac daemone,
Nunc totum justi vivere.

7.

Et sponte crucem tollere,
Menti carnem subjicere
Et in Deo quiescere,
Cultus suadet justitiae.

8.

Heu quid aliud vivere
In hujus mundi earcere,
Quam in sacco et cinere
Panem doloris edere.

9.

Heu mihi multum misero,
Caeco, surdo, claudo, curvo,
Aegro, nudo et (1) languido
Damnato in exilio.

10.

Heu mihi, quia deficit
Vita mea doloribus,
Anni mei gemitibus,
Timoribus et fletibus.

11.

Heu mihi, nam sum plurimis
Circumcinctus miseriis,
Corporis, cordis, spiritus
Tam diebus quam noctibus.

12.

Solus sim (2) seu cum aliis,
Sanus, tristis seu hilaris,
Operans seu otiosus,
Aerumnis sum circumdatus.

---

(1) „Et" uitgelaten.
(2) Er staat: „sum."

Digitized by Google

13.

Proh dolor, quod innumeris
Cladibus et miseriis
Omnis homo et singulus
Hic vivens est involutus.

14.

Duc nos, o summa Trinitas,
Super mundi angustias,
Ut tibi demus gratias
Cum beatis perpetuas. Amen.

VI.

Canticum consolatorium in memoria Jesu et :. lestis curiae.

Ubi modo est Jesus, ubi est Maria,
Ubi Agnes et Caecilia,
Ubi angeli et omnes sancti Dei?
In coelo beate vivunt
Laetantur atque canunt
Sine fine laudes Domino.

Quid sic mirum cogitas et quid sic vagaris?
Audi homo inconstans et inanis:
Non est foris,
Sed est intus
Quem tn quaeris.

Cessa jam foris quaerere
Et intus regredere,
Para illi hospitium
Cordis tui thalamum.
Hic est locus
In quo deliciatur Christus.

Seclude tumultus mundi,
Carnis et diaboli,
Mane in silentio
Et misce verba cum Domino.

O qualis devotio
Qualisque dulcedo
Confertur tunc animae,
Cum visitatur tam divine.

O quam bene illi est
Cui Christus tam prope,
Sed quam jucundum erit,
Cum quod praesens est venerit.

Tolle, tolle tecum,
Duc me de domo carceris,
Veni, veni mecum,
Hodie sponsa coronaberis.
Amen.

VII.

De consolatione divina ad animam devotam.

Serve meus noli metuere,
Quia non tu me,
Sed ego elegi te
Et sicut et ubi volui
Ego posui te.

Veni post me intrepide
Et abnega te spontanee,
Tolle crucem tuam quotidie
Et me Deum tuum sequere.

Digitized by Google

Et si quid ex proprio
Supererogaveris pro me,
Ego cum rediero
Reddam tibi plenarie.

Sicut dilexit me
Pater, ego dilexi te,
Mane
Et tu in dilectione mea.
Veni post me intrepide
Et abnega te spontanee.

Quia me vilem homunculum,
Omnium novissimum,
Elegisti in tuum famulum,
O Jesu benignissime,
Quid unquam potero
Tibi pro hoc retribuere!
Tolle crucem tuam quotidie
Et me Deum tuum sequere.

In cruce mecum permane
Et usque ad mortem noli deficere,
Confortare, crede mihi et exspec-
(ta me.
Tolle crucem tuam quotidie
Et me Deum tuum sequere.

Quia ut dignus es
Non valeo te diligere,
En paratus sum me perdere
Et totum pro te mundum despicere,
Jesu dulcissime,
Qui es esse, posse
Et meum vivere.
Tolle crucem etc.

O quanta gloria servo inopi
A rege regum diligi
Et ejus vestibus indui.
O dominator Domine
Dic servo tuo
Qualiter amabit te.
Tolle crucem etc.

VIII.

Compassio animae devotae super contritione et dolore beatae Mariae virginis.

Cum sub cruce sedet moerens
Mater Dei Jesum ferens
In castitatis gremio,

Lacrymatur multum,
Dum inspectat vultum
Deformatum in Filio.

Osculatur ore pio
Rubra Jesu vulnera,
Ambit utroque brachio
Dorsum atque latera.

O Maria, rubens rosa.
Candens lilium,
Dulcis, pia, amorosa
Placa Filium.

Quem infantem lenem genuisti
Angelis cantantibus,
Hunc de cruce sumptum tenuisti
Brachiis dolentibus.

Compatere Christo et matri suae
Anima fidelis,
Si cupis gaudere cum eis in coelis.

Jesu, Fili Dei miserere nobis
Piae matris tuae precibus.

Digitized by Google

Salva me per crucem,
Duc ad veram lucem
Tecum quaeso in coelestibus.

Qui latroni poenitenti
Paradisum promisisti,
Parce mihi delinquenti,
Quem sanguine tuo redemisti.

Filiae Jerusalem, venite et videte,
Convertimini ad crucifixum et
(dolete.

IX.

433 **De laude coelestis Jerusalem.**

1.

Jerusalem gloriosa,
Vere pacis visio,
Felix nimis ac formosa
Summi regis mansio,
De te o quam gloriosa
Dicta sunt a saeculo.

2.

De tuae quidquid scripserunt
Sancti laudis gloria,
Tantum nobis hoc liquerunt
Pia pro nemoria,
Penetrare nequiverunt
Funditus recondita.

3.

Lapidibus expolitis
Structa tu mirifice,
Gemmis, auro, claris vitris,
Decöratis undique,
Portae fulgent margaritis,
Plateae sunt aureae.

4.

In te jugiter jucundum
Alleluja canitur,
Solemne ac laetabundum
Semper festum agitur,
Totum sanctum, totum mundum
In te quidquid cernitur.

5.

In te nunquam nubilata
Aeris temperies,
Sole solis illustrata
Semper est (1) meridies.
In te non nox fessis grata,
Nec labor nec inquies.

6.

In te florida vernalis
Perdurat amoenitas,
Ferax semper aestivalis
Rutilat serenitas,
Autumnalis seu brumalis
Procul est frigiditas.

7.

Quidquid libet hic dulcoris
Avium in cantibus,
Quidquid jubili canoris
Musicis in actibus
In te plenum hoc saporis
Abundat diffusius.

8.

In te robusta juventus
In aevum non deperit,
Senex seu morte praeventus
In te nec est nec erit,
Sed neque futurum tempus,
Praesens nunquam praeterit.

(1) „Est" ontbreekt.

Digitized by Google

9.

In te nec quidquam molestum,
Nec languor, nec gemitus,
Nec unquam quid immodestum,
Nec dolus nec facinus,
Sed neque quid inhonestum,
Nec culpa nec dedecus.

10.

In te verus continetur
Fons bonorum omnium,
In quo plene possidetur
Totum tanquam proprium
Quidquid corpori videtur
Sive menti congruum.

11.

In te florens pulchritudo
Super solem fulgida,
Velox nimis promptitudo
Prout vult agilima (1)
Proponensque fortitudo,
Virtus ut angelica.

12.

In te libertatis claret
Insignis nobilitas,
Nunquam languet, nunquam (aret
Confirmata sanitas,
Voluptate nunquam caret
Jugis hic integritas.

13.

In te durat longitudo
Sempiterni temporis,
Quod plena beatitudo
Reformati corporis,
In hac par similitudo
Redemptis et angelis.

14.

O quam vere gloriosum
Eris corpus fragile,
Cum fueris tam formosum,
Forte, sanum, agile,
Liberum. voluptuosum,
In aevum durabile.

15.

Nunc libenter ac ferventer
Laborum fer onera,
Habeas ut affluenter
Gaudia (2) perpetua.

16.

Aeterne glorificata
Sit beata Trinitas,
A qua coelestis fundata
Jerusalem civitas,
In qua sibi frequentata
Sit laudis immensitas.
Amen.

X (3).

1.

Nec quisquam oculis vidit,
Neque ullis sensibus,
Nec quis cogitare scivit
De mundo viventibus
Quae bona Deus promisit
Hic se diligentibus.

---

(1) Zoo staat er in plaats van *agilissima*.

(2) Er staat verkort „gloriam." Twee regels moeten uitgevallen zijn.

(3) Hier geen opschrift, wijl deze hymnus slechts een vervolg is, het tweede deel van den vorigen.

Digitized by Google

2.

Si caro glorificata
Dona capit talia,
Anima plene beata
Habebit o qualia,
Sibi nude revelata
Sponsi sui gloria.

3.

Ibi namque sciendorum
Plena sapientia,
Cunctorum ac singulorum
Concors amicitia,
Nostrorum ut oculorum
Jucunda concordia.

4.

Ibi verae pietatis
Gloriosa dignitas,
Singulis ut Dei natis
Honoris sublimitas,
Gaudium aeternitatis,
Veraque securitas.

5.

Sic mens habebit tenorem
Totalis scientiae,
Amicitiae dulcorem
Pacis et concordiae,
Praestantiam (1) et honorem
Gaudens securissime.

6.

Eja quam mire gaudebit
Beata tunc anima,
Cum circumquaque habebit
Tam immensa gaudia,
Nec ullo unquam egebit
Augetur quo gloria.

7.

Omni sensu sensitive
Vigens Deum sentiet,
Menteque (2) intellective
Clare hunc intelliget,
Quem amplectens unitive
Supra mentem diliget.

8.

Vultu sponsi erit laeta
Tunc vis irascibilis,
Summo bono tunc quieta
Vis concupiscibilis,
Totaque vero repleta
Vis rationabilis.

9.

Ratio tunc veritate
Clare illustrabitur,
Memoria summa pace
Plene quietabitur,
Voluntasque bonitate
Tota transformabitur.

10.

Consecuta jam praedicta
Foris, intus, undique,
Sancta mens quam benedicta
Coram rege gloriae,
Sic tota circumamicta
Claritatis lumine.

11.

O quantum hic jucundatur
Praesens sponsi vultui,
Cum intrasse gloriatur
In gaudium Domini (3),
Cibo quoque saginatur
Eodem quo angeli.

---

(1) Er schijnt te staan: „praestantem."
(2) Er staat slechts: „mente."
(3) „Eomini" ontbreekt.

Digitized by Google

12.

Noli flere nec tristari
Homo pusillanimis,
Si contingat te vexari
Laboribus variis,
Seu graviter impugnari
Tentamentis daemonis.

13.

En audis quod non condignae
Passiones saeculi
Ad promissum tam insigne
Sempiterni praemii,
Quo dotabuntur benigne
Cuncti Dei famuli.

14.

Auctor lucis et rex pacis
Dona participium
Tuae nobis claritatis,
Per unicum Filium
Et per fontem caritatis,
Almum tuum Spiritum.
Amen.

Vraagt men nu waarom ik als zeker durf aannemen, dat bovenstaande liederen door onzen grooten Agnietenberger werden gedicht: de uiterlijke en innerlijke gronden welke ik ga aanvoeren zijn, geloof ik, van dien aard dat ze geen redelijken twijfel overlaten.

Het gezangboekje stamt uit het Fraterhuis te Zwolle en werd daar vervaardigd, indien het een origineel is kort na het overlijden (1471), indien het eene kopie is, oorspronkelijk nog bij leven van Thomas. Men behoeft slechts te weten hoe innig de fraters van het Gemeene Leven verbroederd waren met de Windesheimer paters, welk levendig verkeer met hen zij oefenden, in welk eene gemeenschap van geestelijke goederen met hen zij leefden, om zich te kunnen verbeelden hoe druk de fraters van Zwolle omgingen met de paters van het naburig „Bergklooster." Zij moesten Thomas of ten zijnent of ten hunnent of reeds bij zijne ordebroeders in het „Bethlehemsklooster" te Zwolle zelf gedurig zien en spreken. Tusschen hen en hem bestond zelfs een bijzondere, nog nauwere band. Had de Kempenaar in zijne jeugd te Deventer niet behoord tot hunne vereeniging? Was hij daar niet een der meest geliefkoosde leerlingen van hunnen onvergetelijken vader en stichter, Florens Radewijns, geweest? Had hij niet ook als pater op den Agnietenberg treffend van zijne bij voortduring warme sympathie doen blijken door de Levens te beschrijven van zijn innig geliefden leermeester Radewijns en andere uitstekende onder de eerste fraters met wie hij te Deventer had omgegaan? Het kon niet anders of zij, de fraters te Zwolle, bijzonder kenden 's Kempenaars werken en werkjes, daar zij

Digitized by Google

er evenzeer belang in stelden ze van hem te ontvangen als hij ze hun volgaarne mededeelde. Welnu, een der Zwolsche fraters, met Thomas' persoon en voortbrengselen zoo bekend, vermengt als 't ware onze tien liederen met liederen van Thomas, plaatst ze deels onmiddellijk vóór, deels tusschen, deels achter 's Kempenaars pennevruchten. Kent hij ze zoo doende niet klaarblijkelijk genoeg hem toe?

Het bewijs wordt te klemmender wanneer wij zien hoe vol van den Agnietenberger hij buitendien zich toont. Niet alleen sluit hij, gelijk ik reeds zeide, zijn gezangboekje met een prozakapittel der Imitatie geheel af te schrijven, ook de antiphonen tusschen de liederen zijn grootendeels en misschien alle niets anders dan letterlijk of zakelijk met zangnoten voorziene plaatsen, hetzij uit de Navolging hetzij uit andere geschriften des Kempenaars. Slechts de vooraan geplaatste is zeker niet van dezen: de bekende, in het brevier der paters Dominicanen nog gebruikte antiphoon *de morte:*

„Media vita in morte sumus. Quem quaeremus adjutorem nisi te Domine, qui pro peccatis nostris juste irasceris. Sancte Deus, sancte fortis, sancte et misericors salvator, amarae morti ne tradas nos."

De vier andere *tusschen* de cantica geplaatste antiphonen luiden:

1. „Super omnia et in omnibus requiesces anima mea in Domino semper, quia ipse sanctorum aeterna requies."

2. „Lux in tenebris et lucerna in noctibus, dat medelam aegris mentibus et vinum multum tristibus dulcis et rectus Dominus."

3. „In pace Christi dormiam et requiescam, quia dura sunt omnia et ipse sola requies."

4. „O ineffabilis Dei mei pietas et ineffabilis caritas, quae cunctos in coelo et in terra sanctos complectitur."

5. „Lauda, relauda, lauda, relauda anima mea Dominum; modicum est, modicum est quidquid laudaveris, tamen lauda, relauda."

De eerste dezer antiphonen is letterlijk de eerste volzin van B. III, H. 21 der Imitatio Christi.

De derde is, ieder zal het moeten erkennen, afgezien van hetgeen in de Imitatie B. III, H. 15, n. 4 te lezen staat: „Tu vera pax cordis, tu sola requies; extra te dura sunt omnia et inquieta. In hac pace in idipsum, hoc est, in te uno summo aeterno bono dormiam et requiescam. Amen."

Digitized by Google

De tweede werd op een enkel woord na ontleend aan Thomas' *Soliloquium animae* c. 12, n. 4, waar bij „vinum" „laetitiae" is gevoegd.

Alleen de twee laatste antiphonen herinner ik mij niet in zijne *Opera omnia* van Sommalius te hebben gelezen, maar dat ook deze volkomen in 's Kempenaars geest en trant zijn, zal ieder die zich met de *Opera omnia* vertrouwelijk gemaakt heeft toegeven, en dat ze uit nog onbekende geschriften van Thomas zijn genomen, is gansch niet onwaarschijnlijk te noemen.

Zoo vol van zijnen vriend op Bergklooster toont zich onze Zwolsche frater bij het samenstellen van zijn gezangboekje. Moeten wij daarin niet eene nieuwe reden zien om er voor te houden, dat hij ook de tien cantica of hymni bij Thomas heeft geborgd?

De hooge waarschijnlijkheid klimt wel tot zekerheid, wanneer wij de tien liederen naar vorm en inhoud gadeslaan, ze vergelijkende met de bekende liederen en overige geschriften des Agnietenbergers.

In dichterlijke verdienste doen zij voor Sommalius' Cantica niet alleen niet onder, maar overtreffen ze onbetwistbaar, en wat conceptie en compositie aangaat is dit nog meer het geval. Overigens dezelfde naïeve eenvoud, hetzelfde warme gemoed, dezelfde zalving. Ook de dichtvorm stemt geheel overeen. In de regelmatige liederen dezelfde op prosodische quantiteit der lettergrepen geen acht slaande, deze niet metende maar tellende, geheel rythmische versbouw, dezelfde verssoorten, hetzelfde veelvuldige en drukke rijm. De onregelmatige, meer als Sequentia's behandelde Cantica almede zijn aangelegd als onderscheidene bij Sommalius. Vindt men in de *Opera omnia* geen lied geheel van trippelmaat als n°. III der onze, eene proef er van ten minste geven de vier regels in n°. VI van het zestal:

Qui te relinquit
Heu quid hic facit!
Qui te invenit
Eja quid habet?

Taal en stijl onzer liederen vertoonen dezelfde eigenaardigheden, waardoor Sommalius' zestal en twaalftal en alle overige

Digitized by Google

geschriften van Thomas zich kenmerken. Alle bijzonderheden op te noemen zou te lang zijn; ik wijs slechts op de veelvuldige herhalingen nadrukshalve van dezelfde woorden en op het veelvuldig gebruik der bekende uitroepingen, „O,” „O quam,” „heu,” „eja,” „proh dolor.”

De onderwerpen in onze liederen behandeld zijn juist van 's Kempenaars bijzonder geliefkoosde, van die hem het meest verteederden, hem in geestdrift deden schieten, hem in poëtische stemming brachten: de onuitsprekelijk liefderijke goedheid Gods door allerlei geestelijke en stoffelijke, natuurlijke en bovennatuurlijke weldaden ons betoond; de velerlei ellenden van dit aardsche leven; het innig zoete verkeer met Jesus intusschen reeds hier beneden; de lijdende Jesus en zijne met hem medelijdende H. Moeder; het geluk der zaligen in het hemelsche Jerusalem. Deze stoffen onzer tien liederen vindt men in Thomas' *Opera omnia* herhaaldelijk en kenlijk bijzonder con amore, ik mag wel zeggen, zelfs in proza bezongen.

Zooverre gaat dan ook de overeenstemming dat men in de *Opera omnia* en onze liederen geheel gelijke zegswijzen, geheel gelijke gedachten en aaneenschakelingen van gedachten, geheel gelijke plaatsen ontmoet. Niet een onzer liederen of de Agnietenberger klinkt er ons op de eene of andere wijze kenlijk in tegen.

Geeft n°. I te lezen:

Ad te namque me creasti
Potenter ex nihilo,
Secundum te me formasti
Profundo consilio:

elders schreef Thomas: „Recordare quam alto consilio ipsam (imaginem tuam, d. i. animam) de nihilo condidisti (1).”

Leest men er vervolgens:

Brutis sum per te praelatus
Ut decor imaginis:

op eene andere plaats vindt men bij Thomas: „Et ecce melior sum omni corpore, praelatus omnibus bestiis et volatilibus

(1) *De elevatione mentis*, c. 1, n. 2.

Digitized by Google

coeli, quia ad imaginem Dei factus (1);" en zegt onze dichter in de elfde strophe:

Omnis tua creatura
. . . .
Primum fontem repetit,
Sic natura, sic scriptura
Semper in te refluit:

ter aangehaalder plaatse n. 1 ontmoet men geheel hetzelfde beeld in: „Quod dedisti hoc recipe, et unde flumina exeunt illuc revertantur."

Van n°. II luidt de aanhef:

Quanta mihi cura de te
Homo si cognosceres:

dezelfde woorden: „Cura mihi est de te," gebruikt onze Heer bij Thomas meermalen (2). Het Ruysbroekiaansche

In abysso deitatis

der tweede strophe ontmoet men o. a. *De Solitudine* c. 18 en het

Quia pro te pauper natus
Tu ditaris meritis

der negende strophe is weder het: „Ut tu ditescereris venit depauperari," elders (3).

Treffend stort de schrijver van het *Soliloquium animae* al zijn gemoed uit in n°. 111 onzer liederen. O. a. de tiende strophe:

Te honorare
Prout nunc appeto,
Te redamare
Quantum nunc debeo,
Teque laudare
Quamvis nequivero,
Numquid tacebo?

is slechts meer dichterlijk het proza van c. 25, waarin hetzelfde onderwerp wordt behandeld: .... „Quid possum retribuere, malus et piger servulus.... Verumtamen desistere nolo,

---

(1) *Soliloquium animae*, c. 25, n. 7.
(2) O. a. *Concio et meditatio* 30, n. 4.
(3) *Concio* 3, n. 7.

Digitized by Google

sed laudare te cupio corde et ore; quia si digne non possum perficere, indignum tamen est omnino silere ...."

N°. IV is slechts eene variatie op hetzelfde thema, en begint het met

O quid laudis, quid honoris
Reddam tibi debite,
Factus homo vi amoris
Patris unigenite,
Per quem omnibus in horis
Tanto donor munere:

in even genoemd werkje c. 22, n. 3 heeft Thomas: „O dignissime Jesu, quid honoris unquam reperiam, aut quam gratiarum actionem reddam tibi, qui mihi infinitas misericordias exhibuisti."

N°. V vertoont al weder den gang van gedachten en de eigenaardige zegswijzen des Agnietenbergers. Het lied vangt aan:

Mirum est si non lugeat
Qui experimento probat
Quod vivere in saeculo
Labor, dolor, afflictio.

Zoo zegt hij in n°. 111 van Sommalius' zestal tot de hemelburgers:

„Pensate quod gemens dico
An mirum sit quod lugeo.
In terris diu vivere
Et Christum nondum cernere
Grave nimis est animae" enz.

In onze tweede strophe schrijft hij:

Et quamvis juste vixerit
Tamen hic vivens nemo scit
An electus an reprobus
A Deo sit praecognitus,

gelijk hij elders (1) in hetzelfde verband schreef: „Quis etiam scit si electus fuerit et omnia sustinere possit?" en beklaagt hij in de derde strophe het

. . . . vivere
In hujus mundi carcere,

---

(1) *Soliloquium* c. 4, n. 2.

Digitized by Google

van „hujus mundi carcer” en „hujus vitae carcer” spreekt hij elders (1) almede gedurig.

In N⁰. VI komt de Agnietenberger bijzonder treffend voor den dag. Hij begint met:

Ubi modo est Jesus, ubi est Maria,
Ubi Agnes et Caecilia,
Ubi angeli et omnes sancti Dei?
In coelo beate vivunt
Laetantur atque canunt
Sine fine laudes Domino.

Zoo koppelde hij op ontelbare plaatsen Jesus en Maria samen, en schreef hij o. a: „Beatus peregrinus qui in omni loco et tempore exilii sui in corpore meminit patriae coelestis, ubi Jesus et Maria gaudent pariter cum omnibus angelis et sanctis suis in maxima laetitia et acterna gloria (2).”

Hij noemt in ons lied bij Jesus en Maria bepaaldelijk „Agnes et Caecilia.” Geen wonder: hij koesterde voor die HH. maagden blijkens vele plaatsen in zijne werken eene bijzondere devotie. Aan de H. Agnes, hoofdpatrones van zijn klooster, wijdde hij twee „hymni” en een naamdicht (n⁰. V, VI en VII van Sommalius' twaalftal); de H. Caecilia almede verheerlijkte hij niet slechts (n⁰. XI aldaar) onder „de HH. patronen der kerk” van zijn klooster, maar ook afzonderlijk werd zij (n⁰. VIII en IX aldaar) door hem met eenen „hymnus” en een naamdicht bedacht. Reeds als patrones van den kerkzang moet zij hem, den vurigen minnaar en ijverigen beoefenaar van den kerkzang, ongetwijfeld dierbaar zijn geweest. Lezen wij in ons lied verder:

Cessa jam foris quaerere
Et intus regredere,
Para illi hospitium
Cordis tui thalamum,

elders schreef Thomas: .... „Para mihi hospitium..... Ad hunc suscipiendum hospitem cordis tui adorna thalamum (3),” enz.

N⁰. VII heft aan:

Serve meus noli metuere:

---

(1) O. a. *Oratio pia sexta* n. 1: „Domine Jesu Christe, qui in hujus mundi carcerem descendere dignatus es,” enz.

(2) *Vallis liliorum* c. 13, n. 3.

(3) *Concio seu meditatio tertia, de Christi adventu*, n. 9.

Digitized by Google

zoo heeft de Kempenaar in n⁰. I van Sommalius' twaalftal: „Serve meus me respice;" en sluit ons lied met:

O quanta gloria servo inopi
A rege regum diligi
Et ejus vestibus indui:

elders schreef Thomas in gelijk verband: „Magnum namque et honorificum est pauperi servo, si ipse fuerit domini sui panno eodem vestitus et purpura filii regis insignitus.... Panni Jesu sunt humilitas cordis, paupertas in necessariis (1)," etc.

Zegt voorts de dichter van n⁰. VIII:

Salva me per crucem
Duc ad veram lucem
Tecum quaeso in coelestibus:

dezelfde gedachte met dezelfde rijmwoorden ontmoeten wij bij den schrijver der *Sermones ad novitios*, P. 111, Serm. 2, n. 4: „Non relinquatis crucem, donec veniatis ad Jesum Christum veram lucem."

In de vierde strophe van n⁰. IX las ik aangaande het hemelsche Jerusalem:

In te jugiter jucundum
Alleluja canitur,
Solemne ac laetabundum
Semper festum agitur,

zoo geheel naar aard en wijze des Agnietenbergers dat ik vooraf zeker was diezelfde gedachte elders bij hem te zullen ontmoeten. Ik vond ze dan ook werkelijk in *Concio* of *meditatio* 31, *de gaudio Dominicae resurrectionis* n. 2:.... „Vox et cantus omnium cum alleluja crebrius resonant et omnia cum alleluja terminantur. In qua re figurate nobis indicatur quid in aeterna vita acturi sumus, quando de praesentibus aerumnis erepti et ad coelestem requiem translati Deum laudabimus cum angelis sanctis," door eeuwig alleluja te zingen.

Vervolgt onze dichter in de zevende strophe:

Quidquid libet hic dulcoris
Avium in cantibus,
Quidquid jubili canoris
Musicis in actibus:

---

(1) *Vallis liliorum*, c. 16, n. 3.

Digitized by Google

elders vind ik: „Divinis insta laudibus et in canore jubilo Deum lauda (1)," en wederom van het hemelsch Jerusalem: „Plena semper existens in laude et canore jubilo (2)."

Eindelijk ook op n⁰. X onzer liederen bieden 's Kempenaars overige werken onderscheidene parallelplaatsen.

Belooft onze negende strophe:

Ratio tunc veritate
Clare illustrabitur:

hetzelfde verzekert in Sommalius' zestal n⁰. II:

„Cunctos illustrat veritas."

Roept onze dichter een weinig verder uit:

O quantum hic jucundatur
Praesens sponsi vultui:

in *Soliloquium* c. 19, n. 5, o. a. gewaagt hij van de „praesentia vultus sui," welke de hemelsche Bruidegom zal toonen. En troost hij in de volgende strophe:

Noli flere nec tristari
Homo pusillanimis,
Si contingat te vexari
Laboribus variis,
Seu graviter impugnari
Tentamentis daemonis:

in even genoemd lied van Sommalius' zestal gebruikt hij nagenoeg dezelfde woorden om te verzekeren, dat die moeilijkheden hierboven niet meer bestaan:

„Non laborant, nil ignorant,
Non tentantur, non vexantur."

De aangevoerde parallelplaatsen zouden, wilde men zich veel moeite geven, nog gewis met onderscheidene andere kunnen vermeerderd worden, doch zullen wel volstaan ten bewijze dat onze tien liederen, door den Zwolschen frater met bekende liederen van Thomas vermengd, inderdaad uit diens pen zijn gevloeid.

Sommalius die de *Opera omnia* in 't licht gaf heeft ze niet

---

(1) *De recognitione propriae fragilitatis* c. 8, n. 2.
(2) *Soliloquium* c. 21, n, 2. Uit den Windesheimer hymnus op Kerkwijding.

Digitized by Google

gekend, zal iemand zeggen. Ik zal daar niet op antwoorden dat hij evenmin gekend heeft het door Malou in een eigenhandigen bundel van Thomas gevondene stukje *Van goeden woerden to hoeren ende die to spreken.* Aan het einde van dien bundel staat: "Anno Domini M°CCC°LVI° finitus et scriptus per manus fratris, Thomae Campensis," en ook Sommalius getuigt op het titelblad zijner *Opera omnia* (1) een eigenhandig door Thomas geschreven bundel van 1456 ter zijner beschikking te hebben gehad. Geen twijfel of het is dezelfde bundel geweest en laatstgenoemde zal dus het kleine stukje wel gekend hebben, maar niet gepubliceerd, omdat het slechts in de Nederlandsche taal was vervaardigd. Hij wilde — voor geheel de geletterde wereld — niets dan Latijn. Waarom echter zou juist Sommalius alle geschriften des Kempenaars moeten gekend hebben? Hij zelf beweert het nergens, en het tegendeel bleek dan ook reeds in 1621, toen zijn ordegenoot Rosweyde een werkje publiek maakte dat door niemand tot dusverre den Agnietenberger werd betwist, daar hij zelf zich uitdrukkelijk als den auteur er van noemt: het *Chronicon montis s. Agnetis.* Zoo konden er nog meer werkjes van Thomas later aan den dag komen. Zoo is misschien, gelijk ik reeds elders (2) zeide, het boekje *Van eenen doechdeliken leven*, dat in den bekenden codex der Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde te Leiden als „dat Vyfte boeck" der Navolging van Christus voorkomt, almede door hem vervaardigd, maar de Latijnsche tekst er van te loor gegaan, indien het niet — wie zal het zeggen? — ook oorspronkelijk in onze moedertaal werd geschreven. Zoo zijn dan ook eindelijk onze *Cantica Spiritualia* des Agnietenbergers gelukkig aan 't licht gekomen door een alhier bewaard gebleven gezangboekje van het Zwolsche Fraterhuis.

(1) Uitgave Keulen 1660.
(2) *Thomas à Kempis*, enz. bl. 64.

Digitized by Google

P. S.

Ik heb aan mijne *Nalezing* nog een en ander toe te voegen. Bl. 176 staat, dat de lijst van 's Kempenaars werken gegeven door den ongenoemden tijdgenoot, die zijnen levenswandel heeft beschreven in de ten jare 1494 door Pirckhamer bezorgde uitgave, niet tot ons is gekomen. Zoo schreef ik met Hirsche (1) van oordeel, dat ze onmogelijk kon zijn de aan 't hoofd van Pirckhamer's editie geplaatste en door Rosweyde gekopiëerde lijst, waarop niet alleen de Imitatieboeken ontbreken, maar zelfs het door bedoelden tijdgenoot in zijn verhaal uitdrukkelijk genoemde *Soliloquium* wordt gemist. 's Mans lijst is echter bekend. Zij wordt gevonden, gelijk Malou reeds opgaf (2), in twaalf vóór 1501 verschenen uitgaven (3), en P. Heser publiceerde ze opnieuw naar drie handschriften door hem ten jare 1651 in de abdij van Rebdorf aangetroffen. Een dier handschriften werd in 1488 reeds gekopiëerd door Nicolaus Numann, „professus," d. w. z. pater in het convent te Frankenthal. De lijst bevat 18 werkjes van den Agnietenberger, waaronder het *Soliloquium* en de Imitatieboeken, deze nog wel in de volgorde zooals Thomas' autograaf van 1441 ze vertoont.

Blz. 33 dezer *Nalezing* betreurde ik het, dat ik niet in staat geweest was, zooals Dr. Grube het zou gewenscht hebben, de Navolging te vergelijken met de Windesheimer „Constitutiones" of „Statuta" welke de Agnietenberger vóór zich had.

(1) *Prolegomena*, bl. 274.
(2) *Recherches* enz. bl. 37.
(3) Amort, *Moral. cert.*. blz. 83.
(4) Uitvoerig Amort, *Moral. cert.*, bl. 148.

Digitized by Google

Ik heb thans reden om zulks minder jammer te achten. Uit de zoo rijke „Deventer bibliotheek" gewerd mij onder het afdrukken van dit werkje, door vriendelijke tusschenkomst van den heer bibliothecaris Dr. A. van Doorninck, een „liber Constitutionum" voor de vrouwenkloosters van het Windesheimsche kapittel. Dat handschrift, voorheen — volgens de getuigenis dunkt mij van den kopiist zelven — eigendom van het Windesheimsche mannenklooster te Albergen in Twenthe, dagteekent naar het uiterlijke te oordeelen kenlijk uit het midden der 15de eeuw, gelijk ook reeds de heer Acquoy heeft aangemerkt (1). Wij vinden daarin wel ongetwijfeld de oorspronkelijke Constitutiones: op den rand staat hier en daar aangeteekend dat later wijziging heeft plaats gehad, en die wijzigingen benevens latere toevoegsels worden achter medegedeeld. Dat deze oorspronkelijke Constitutiones behoudens eenige, betrekkelijk weinige, door den aard der zaak geeischte veranderingen eensluidend zijn met de in 1395 voor de mannenkloosters gemaakte, is wel evenmin aan billijken twijfel onderhevig. In den aanhef wordt gezegd, dat wie onder éénen regel en ééne professie leven uniformes in observantia canonicae religionis behooren te zijn. Er wordt uitdrukkelijk aangemerkt dat de voorschriften aangaande het houden van 't generaal kapittel zijn achterwege gelaten, natuurlijk wijl zusters daarmede niet te maken hadden. Bij het hoofdstuk „de silentio" luidt eene kantteekening: „Istud capitulum alteratum est.... per aliud capitulum de silentio *monialium*." Welnu, de taal der oorspronkelijke Constitutiones is dezelfde als die der Imitatieboeken, en inzonderheid mag ik tegenover Gersenistische beweringen constateeren dat de overste („priorissa") ook wel „praelata," gelijk haar ambt „praelatura" genoemd wordt, doch overigens ontmoet ik er niets waarop de auteur der Navolging gezinspeeld of wat hij zich heeft toegeeigend. De aanleg der constitutiones is dan ook, men moet het toegeven, van dien aard dat hij over het innerlijk leven schrijvende moeilijk er op zinspelen of iets er uit hadde kunnen overnemen, tenzij hij bepaaldelijk willens geweest ware zich daardoor als Windesheimer te doen kennen.

(1) D. I. bl. 208. Ald. bl. 209 de inhoudsopgave.

Digitized by Google

Dat hij zich de kerkelijke liturgie ten nutte maakte door onderscheidene uitdrukkingen, zinsneden, geheele volzinnen aan missaal en brevier te ontleenen, weet men en heb ik doen opmerken (1). O. a. heeft hij vlijtig partij getrokken van het overheerlijk officie door den H. Thomas van Aquino vervaardigd voor H. Sacramentsdag. De woorden welke hij B. III, H. 45, n. 3 „beata illa anima" laat zeggen: „Mens mea solidata est et in Christo fundata," kon hij nemen uit het Windesheimsch officie voor den feestdag der H. Agatha, dat haar die woorden in den mond legt (2). Het Windesheimer brevier bepaaldelijk moet hem voor den geest gestaan hebben toen hij schreef: (B. II, H. 9, n. 2):

„*Vicit sanctus martyr Laurentius saeculum cum suo sacerdote*: quia omne quod in mundo delectabile videbatur despexit, et summum sacerdotem Sixtum, quem maxime diligebat, pro amore Christi etiam a se tolli clementer ferebat."

Te recht heeft men daarin gevonden eene toespeling op hetgeen in de eerste homilie, door den H. Maximus, bisschop van Turijn, op het feest van den H. Laurentius gehouden, te lezen staat volgens de voortreffelijke Romeinsche uitgave van 1784: .... „Noli, inquit, fili, moestus esse: post triduum me sequeris." Unde apparet, carissimi, beatum Laurentium non de sacerdotis summi victoria habuisse tristitiam, sed doluisse quia *non* ipse *mundum cum suo pariter sacerdote vincebat.*" Dat „mundum" met „saeculum" was verwisseld, kon niemand bevreemden die wist dat beide woorden in de kerkelijke taal hetzelfde beteekenen. Ook „vincebat" in „vicit" veranderd baarde geen bezwaar. Doch hoe kon de auteur der Navolging „vicit" teruggeven indien hij „*non* vincebat" las? De zin veranderde daardoor wezenlijk. Met „non vincebat mundum" wilde St. Maximus zeggen: Laurentius stierf nog niet als martelaar gelijk zijn bisschop; „vicit saeculum" beteekent bij den schrijver der Imitatie: Laurentius overwon reeds de wereld wijl hij ter liefde van Christus zich van zijnen bisschop onthechtte. Hoe kwam het dat de schrijver der Navolging op deze plaats van den H. Maximus toespelende ze voor een gedeelte wezenlijk anders teruggaf? Het Windesheimer brevier

(1) *Thomas à Kempis*, bl. 25.

(2) De Kempenaar voert die woorden van „beatissima Agatha" ook aan *De Silentio* n. 36 en *Medit. prima de incarn. Christi*, n. 31.

Digitized by Google

biedt den sleutel. Men vindt daar „in octava laurentii" de homilie van St. Maximus, maar leest er: .... Unde apparet karissimi beatum laurentium non de sacerdotis sui victoriam habuisse tristiciam seu doluisse; quin etiam ipse mundum cum suo pariter sacerdote vincebat." Deze lezing is critisch ongetwijfeld niet te verdedigen, maar dat de auteur der Navolging ze op 't oog heeft gehad, is evenmin aan redelijken twijfel onderhevig.

Hadde hij ze ook in het Benedictijner brevier kunnen vinden? Pater V. Becker (1) is zoo goed geweest het te onderzoeken, en de vriendelijk door geleerde leden der Benedictijner orde zelve gedane nasporingen hebben bewezen, dat het aloude *breviarium Cassinense* „in octava laurentii" eene andere homilie van den H. Maximus bevatte, waarin de aangevoerde woorden niet voorkwamen. Men vindt daar namelijk de tweede homilie door Maximus over den H. Laurentius gehouden, dezelfde welke het Windesheimer brevier op den feestdag zelven van genoemden heilige heeft geplaatst.

Zoo blijkt dan ook uit den gelukkig in de „Deventer bibliotheek" bewaarden wiegedruk van 1499, dat de schrijver der Imitatieboeken Windesheimer is geweest, derhalve niemand anders dán Thomas à Kempis.

---

(1) Zie van dezen geleerden schrijver een degelijk artikel „Iterum Kempensia" in de zeer verdienstelijke *Studiën op godsdienstig wetenschappelijk en letterkundig gebied*, 1881, aflevering 4, ('s Hertogenbosch W. van Gulick) en in denzelfden jaargang, aflevering 2, het interessante opstel van pater H. J. Allard getiteld „Kempensia en Gerseniana," dat de geheele quaestie behandelt.

Digitized by Google

INHOUD.

	Blz.
NALEZING	5
TIEN CANTICA SPIRITUALIA	58
POSTSCRIPTUM	84

Digitized by Google

THOMAS À KEMPIS

ALS SCHRIJVER DER NAVOLGING VAN CHRISTUS GEHANDHAAFD.

Digitized by Google

IMPRIMATUR.

RAALTE, 10 Junij 1880.

C. PAS,

Libr. Cens.

Digitized by Google